

Art-Sanat

Araştırma Makalesi | Research Article

 Açık Erişim | Open Access

Kastamonu Beylikler Dönemi Kırsal Camilerinin Mimari Koruma Bağlamında İncelenmesi

Investigation of Kastamonu Principalities Period Rural Mosques in the Context of Architectural Conservation

Gökçen Gökğöz Gedik¹ , Emre Kışalı² & Nurdan Kuban Orcan³

¹ Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, Kocaeli, Türkiye

² Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Kocaeli, Türkiye

³ Marmara Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye

Öz

Kırsal miras, tarihî süreç içerisinde insan kimliğinin hem somut hem de somut olmayan kültürel birikimlerinin ortaya çıkardığı bir bellektir. Kültürel birikimlerin, davranışların ve ihtiyaçların gereklilikleriyle doğal peyzajın sunduğu topografya ve malzeme gibi verilerle şekillenen gelenekselleşmiş, yöreye özgü ve yöreyi tanımlayan mimari, belleğin somut kanıtı olarak kırsal mimari mirası temsil etmektedir. Bu temsilin bir ürünü olarak Kastamonu kırsalında tarihin izleri, mimari miras üzerinden takip edildiğinde, Türk mimarisinin ilk nüveleri cami mimarisi olarak görülmektedir. Bu sebeple İslamlaşma ve Türkleşme adına kırsalda başlayan imar hareketinin ilk örnekleri olan Gökçöy Köyü Şeyh Ahmet Camii ve Şeyh Köyü Akça-su Camii ile Candaroğlu Beyliği'nin komutanları tarafından yaptırılan Duruçay Köyü Halil Bey Camii ve Kasaba Köyü Mahmut Bey Camii bu çalışma kapsamında incelenmiştir.

Çalışmanın amacı, 13. yüzyıl yapıları olarak günümüze ulaşan ve kırsalda yer alan camiler üzerine mimari bir tartışma sunmak ve tarihe tanıklık etmiş bu yapıların güncel koruma sorunlarını aktarmaktır. Bu amaca yönelik, arşiv kayıtları incelenerek, kullanıcılar ile görüşmeler ve saha çalışması yürütülerek yapıların kullanım sorunları, tarihî süreçte gerçekleştirilen müdahale yöntemleri, bozulmalar ve riskler tespit edilerek belgelenmiştir. Yaklaşık 800 yıldır varlığını sürdüren bu yapıların karşılaştığı sorunlar ile varlıklarının devamlılığı yönünde alınan tedbirler tartışılmıştır.

Abstract

Rural heritage is a memory created by tangible and intangible cultural accumulations of human identity in the historical process. The traditional, locality-specific, and locality-defining architecture, shaped by the requirements of cultural accumulation, behaviors, and needs, and the data such as topography and materials offered by the natural landscape, represents the rural architectural heritage as concrete evidence of memory. As a product of this representation, when the traces of history in rural Kastamonu are followed through architectural heritage, the first nuclei of Turkish architecture are seen as mosque architecture. For this reason, Gökçöy Village Şeyh Ahmet Mosque and Şeyh Village Akça-su Mosque, which are the first examples of the construction movement that started in the countryside in the name of Islamisation and Turkification, and Duruçay Village Halil Bey Mosque and Kasaba Village Mahmut Bey Mosque, which the commanders of Candaroğlu Principality built, were examined within the scope of the study.

The study presents an architectural discussion on the mosques that have survived to this day as 13th-century buildings and are located in the countryside. It also conveys the current conservation problems of these buildings that have witnessed history. For this purpose, archive records were analyzed, interviews with users and fieldwork were conducted, and the usage problems of the buildings, intervention methods carried out in the historical

“ Atf | Citation: Gökğöz Gedik, Gökçen, Emre Kışalı & Nurdan Kuban Orcan. "Kastamonu beylikler dönemi kırsal camilerinin mimari koruma bağlamında incelenmesi". *Art-Sanat*, 23 (2025): 125-155. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2025.23.0007>

 This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

 2025. Gökğöz Gedik, G., Kışalı, E. & Kuban Orcan, N.

 Sorumlu Yazar | Corresponding author: Gökçen Gökğöz Gedik gokcengokgoz@kastamonu.edu.tr

Art-Sanat

<https://art-sanat.istanbul.edu.tr/>

e-ISSN: 2148-3582

process, deterioration, and risks were identified and documented. The problems faced by these buildings, which have existed for approximately 800 years, and the measures taken to maintain their existence are discussed.

Anahtar Kelimeler Beylikler Dönemi • Kırsal Miras • Kastamonu • Koruma • Cuma Camii

Keywords Principalities Period • Rural Heritage, Kastamonu • Conservation • Friday Mosque

Yazar Notu Bu çalışma Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalında Doç. Dr. Emre Kışalı ve Doç. Dr. Nurdan Kuban Orcan danışmanlığında yürütülmekte olan "Kastamonu Kırsalında Yer Alan Cuma (Divan) Camileri ve Çevrelerinde Gelişen Kırsal Yerleşimlere Yönelik Koruma Yaklaşımı" başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir. Çalışma kapsamında kişisel görüşmeler Kocaeli Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Etik Kurulunun 28.02.2023 tarih ve sayılı E.375639 iznine uygun olarak yapılmıştır.

Author Note This study is produced from the doctoral thesis titled "Conservation Approach to Friday (Divan) Mosques in Rural Kastamonu and Rural Settlements Developing Around Them" carried out under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Emre Kışalı and Assoc. Prof. Dr. Nurdan Kuban Orcan at Kocaeli University, Institute of Science, Department of Architecture.

Extended Summary

The 1964 Venice Charter emphasized the importance of preserving cultural heritage in its historical context, underlining the need for continuous conservation in urban and rural areas. Conservation efforts preserve cultural assets for future generations and to use the knowledge accumulated over time. In rural areas, traditional architectural solutions reflect socio-cultural values, adapt to environmental factors such as climate and topography, and offer sustainable methods. The conservation of rural settlements and traditional building techniques has become a field of study for national and international researchers since the second half of the 20th century. Rural heritage, representing tangible and intangible cultural heritage, faces significant threats such as vandalism, abandonment, neglect, and loss of traditional handicrafts. This study describes the conservation problems of the architectural heritage, especially the mosques of the Principalities period, located in the rural areas of the Kastamonu Central district.

When the traces of architectural heritage in rural Kastamonu are followed, it is seen that the traces of Turkish architecture date back to the 13th century. The first Turkish raids to the region started in 1081, and Kastamonu was annexed to Turkish lands in 1212 by Emir Hüsametdin Çoban Bey, one of the emirs of the Seljuk State. When the foundation records are examined, early architectural works belonging to the Çobanoğlu Principality can be seen in the rural areas. One of these structures is the Sheikh Ahmet Mosque, built in Gököy Village. Another architectural heritage is the Akça-su Mosque, built in Şeyh Village.

Çobanoğlu Principality ruled in the region for 97 years. With the Köseadağ War (1248), the Mongol influence in Anatolia and the political problems in the Anatolian Seljuk State enabled the establishment of the Candaroğlu Principality in the region in 1309. Candaroğulları also served as an end principality. The first known structure built by Candaroğulları in the countryside is the Halil Bey Mosque in Duruçay Village, built in 1363. In 1366, the Mahmut Bey Mosque was built in Kasaba Village, which is thought to have been used as the settlement of the Candaroğlu dynasty. With its construction technique and ornaments, this mosque is a cultural asset of high original value in the Kastamonu region.

The study carried out archival research and field studies for the four important mosques mentioned. Within the scope of archival research, the records of the Kastamonu Regional Directorate of Foundations, district mufti registry books, and Ottoman state archives were analyzed. Field studies included an inventory of the mosques, measurements, photographic records, and user interviews.

The Şeyh Ahmet Mosque in Gököy is a rectangular building with stone walls. Its original elements include a mihrab, a wooden ceiling, and a porticoed entrance. Over time, cement plaster and modern interventions have altered the original structure. Conservation issues include damp damage and inappropriate modern additions. The historical significance of the mosque derives from its continuous use as a social and religious center. However, inappropriate interventions have affected its structural integrity and historical authenticity.

The Akça-su Mosque in Sheikh Village dates back to the 13th century. It has a similar rectangular plan with stone walls and wooden elements. The original minaret was destroyed in an earthquake and was rebuilt using modern techniques and materials. The mosque's importance stems from its use as a social center serving the surrounding

villages during the Ottoman period. Modern interventions such as cement plaster and the replacement of original wooden elements with contemporary materials have created significant conservation challenges.

The Halil Bey Mosque in Duruçay Village uses materials from early architectural works. The unique elements include an ornate wooden ceiling and reused Byzantine columns. Conservation strategies should prioritize the preservation of these unique historical features. The architectural significance of the mosque derives from its innovative use of different architectural traditions. However, environmental factors and inadequate maintenance have deteriorated these unique features and require urgent and careful conservation work.

The Mahmut Bey Mosque, located in Kasaba Village, is famous for its wooden structure and detailed painted decorations. In 2023, it was inscribed on the UNESCO World Heritage List under the title 'Medieval Wooden Hypostyle Mosques of Anatolia' together with the Great Mosque of Afyonkarahisar, the Arslanhane Mosque, the Sivrihisar Great Mosque and Eşrefoğlu Mosque. The detailed wooden architecture and ornamental elements represent the pinnacle of Beylik period craftsmanship. The rapid deterioration caused by visitor activities and environmental control requires a balanced conservation approach that includes managing touristic activities and environmental impacts.

This study analyzed four mosques associated with the Beylik period by observation. With the information obtained from archive records and oral interviews with the users, the interventions that the buildings have undergone were determined. The deterioration of the buildings was identified through observation, and the causes of the deterioration were discussed. The factors that cause deterioration in historical buildings are divided into environmental (natural) and human-induced. Causes that may arise from the initial construction of the building are excluded because they also affect the architectural values of the buildings. Environmental factors are categorized as disasters, sun exposure, rain and wind erosion, vegetation, fungal and insect growth, and ground conditions, while artificial factors are categorized as abandonment, vandalism, and faulty repair.

Surface losses due to rain and wind erosion were observed in the buildings. The spolia column capitals used in the last prayer hall of the Halil Bey Mosque in Duruçay Village have abrasion and fragment loss due to wind erosion. Since wood materials have an organic structure, they are exposed to insects and decay in case of insufficient drying during the construction phase or wear of the protective layer applied over time. The Mahmut Bey Mosque's interior structure is made using the wooden interlocking technique. It was determined that the wooden materials of the mosque had blow holes and were exposed to dry rot due to fungus. The ground conditions on which the buildings are built caused some deterioration in the structure. For example, in the Duruçay Village Halil Bey Mosque, dampness was formed on the wall surfaces due to moisture from the ground. Another factor that causes deterioration in buildings is wrong interventions and faulty repairs. The continuity of use of the architectural heritage is important for the preservation of the building. Historical buildings face various risks, and as a result, deterioration and destruction occur. The unconscious application of relatively new materials and techniques, such as intervention with RC construction techniques, cement-based mortars, and replacing window openings with PVC material, damages the original values of mosques.

In addition to the geography of rural Kastamonu, the dominance of the continental climate in the interior, transportation difficulties, and the changing understanding of comfort are among the factors that cause the emptying of village settlements. Another factor is the changes in agriculture and animal husbandry policies after 1980. For this reason, the loss of the productive village identity led to the dehumanization of villages that already consisted of a few households. The decrease in the number of households in the villages also affects the number of congregations. According to the information from the oral interviews, the Akça-su mosque in Şeyh Village also faces this risk. The fact that the Imam hatib of the Akça-su Mosque is still on duty offers a solution to prevent the abandonment of the building.

Except for the Mahmut Bey Mosque, additional buildings were constructed for each mosque over time. This has resulted in new openings in the original body wall or existing openings' closures. Adapting historical buildings to today's contemporary conditions and expanding them with additional structures is possible. However, in the mosques examined, some decisions were made that may harm the original condition of the building, and this situation affected the architectural and documentary values of the mosques. The intervention in the last prayer hall of the Halil Bey Mosque exemplifies this situation. For reasons such as ease of use and wind blocking, the PVC material with a wooden appearance was covered between the fluted columns with Corinthian capitals, and the perceptibility of the last prayer hall was reduced.

Except for the Mahmut Bey Mosque, the other buildings were plastered with cement-based finishing. This method of intervention, which was carried out to prevent mortar discharge between the stones due to environmental influences, damages the natural structure of the stone and reduces its strength. Within the building, it is observed that the wooden materials are painted to protect them against insects and decay. This causes the loss of the decorations on the pediments of the cloisters and ceiling cores. Other external factors to which mosque buildings are exposed are deterioration due to material wear during historical processes, atmospheric events, and natural disasters. When these risk factors occur, it is necessary to develop the appropriate intervention methods within the framework of expert opinion. However, the benefactor who built the Akça-su Mosque, whose body wall collapsed due to an earthquake in the first half of the 20th century, had the minaret built similar to a minaret from the Hejaz region. In this way, even a minaret added later affects the authenticity of the mosque.

Intervention and expert opinion in the conservation approach are important for the protection of buildings with original architectural value under registration. The buildings should be documented and evaluated in the context of their architectural history. However, this process alone does not offer a solution to a holistic conservation approach. Users need to be made aware of the protection of cultural assets and the values of the architectural heritage.

The four mosques analyzed were used as divan/Friday mosques serving several villages and forming a common social and cultural space during the Ottoman period.

These mosques have architectural, historical, documentary, spiritual, religious and esthetic value. All these values need to be transferred to the future. When conservation problems are evaluated, the main problems that cultural assets are exposed to can be listed as follows: Not having a holistic conservation plan, being exposed to environmental and human-induced deterioration, and unconscious intervention methods. In a holistic conservation approach, raising the conservation awareness of the local administration, the employees responsible for the mosque, and the village community is an important factor. Imams in charge of the mosque and villagers should be aware of their cultural heritage.

To protect the rural architectural heritage, stakeholders such as state institutions, local administrations, non-governmental organizations, experts in the field, and professional chambers, especially local people, should come together during the project and create a participatory conservation approach. In areas where intangible architectural heritage needs to be protected, the ability of local governments and state institutions to reach out to communities, groups, and individuals and their experience in conducting joint activities with non-governmental organizations is important for cultural heritage conservation. Therefore, stakeholders responsible for conserving these mosques should develop a holistic approach to conserving the tangible and intangible cultural heritage with professional associations, civil society organizations, users, and local communities. To this end, official institutions in the hierarchy, starting from the level of ministries to village representatives, should play an active role in inventory, documentation, and archive work, as well as in the use of tools such as education, awareness raising, press, and social media.

Mosques can be intervened with modern equipment against physical environmental conditions. Structural (reinforcement, ventilation, heating, lighting, etc.) evaluations should be made for these divan mosques with high architectural and historical value. Comprehensive analyses should be conducted for such interventions. For example, in interviews with the congregation of the Mahmut Bey Mosque in Kasaba Village, it was stated that the Friday and Eid prayers are performed collectively with the people living in the villages connected to the divan in the spring and summer months within the scope of the divan tradition. However, it was stated that the heating problem could not be solved in the winter months because the mosque had not intervened. It is important to prepare a comprehensive guide for the protection planning of the mosque where there is a fire risk.

Giriş

Kültür varlıklarını koruma üzerine kuramlar, 19. yüzyıl sonunda ortaya çıkmış ve günümüz koruma anlayışının temelini oluşturmuştur. Kültür varlıklarının tanımı genişlemiş, korunacak eserlerde uygulanacak yöntemler değişerek gelişmiştir. 1964 yılında Birleşmiş Milletler bünyesinde toplanan “Uluslararası Tarihî Anıtlar Mimar ve Teknisyenleri Kongresi”nin sonuç bildirgesi olan “Venedik Tüzüğü”nde, anıtlar tarihî ve sanat değerleri sebebiyle korunması gereken ve belge niteliği taşıyan kültür varlıkları olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, anıt kavramının kırsal alanları ve daha basit eserleri kapsadığı, bu eserlerin devamlılığının sağlanması gerektiği önerilmiştir¹.

Kültür varlıklarının somut ve somut olmayan değerlerini korumak ve mimari mirası gelecek nesillere aktarmak amacıyla tüzükler, kanunlar ve yönetmelikler hazırlanmıştır. Yapıların bulunduğu alanın koşulları ile şekillenen geleneksel yapı teknikleri, mimari ve sosyal değerleri ifade etmektedir. Yapılarda deprem kuvvetlerine karşı dayanımı arttıran payandaların kullanılması, yerel malzemeler ile yapıların inşa edilmesi, cumba ve kat çıkmaları gibi mimari çözümlerin üretilmesi, yapı elemanları birleşim detaylarının farklılaşması gibi değerler geleneksel yapıların koruma ölçütlerini de belirlemektedir. Mimari mirasın bulunduğu fiziksel çevrenin diğer bir deyişle iklim, topoğrafya ve doğal peyzaj² gibi çevresel etmenlerin mimari çözümlere etkileri ise sürdürülebilirlik açısından bilgiler sunmaktadır. Kırsal yerleşmelerin korunması ve geleneksel yapı tekniklerinin sürdürülmesi, somut ve somut olmayan kültürel mirasın birlikte ele alınması, kırsal mirası korumanın temel yaklaşımı olmaktadır³.

Eres, kırsal bölgelerde varlığını sürdürmeye çalışan kültür varlıkları için “arkeolojik miras için vurgulanan belgelemeden yok olma süreci bugünün yaşayan köyleri için de geçerlidir” ifadesini kullanmaktadır⁴. Arkeolojik alanların taşınması, izinsiz yurt dışına çıkarılması, imar faaliyetlerinden dolayı kaybolması, hasar görmesi veya bütüncül korunmasına yönelik çalışmaların olmaması, arkeolojik eserlerin özgünlük ve bütünlüklerine zarar vermektedir. Arkeolojik eserlerin yer aldığı alanlar ile kırsal yerleşmelerin birlikteliği, karma sit alanlarını oluşturmaktadır. Kırsal peyzaj alanlarında kültür varlıklarının belgelenmemesi ve belgeleme yapılmadan uygulanan müdahaleler, yangın, mülkiyet sorunları, terk, deprem gibi tehditler mimari mirasın korunmasında riskleri oluşturmaktadır. Belirtilen riskler, kırsal mimari mirasın somut ve somut olmayan değerlerinin belgelenmeden kaybolmasına yol açmaktadır. Oysaki kırsal miras, tarihî süreç içerisinde insan kimliğinin hem somut hem de somut olmayan kültürel birikimlerinin ortaya koyduğu bir bellektir. Kırsalda yer alan mimari yapılar, kültürel birikimler, davranışlar ve ihtiyaçların gereklilikleri ile doğal peyzajın sunduğu topoğrafya, malzeme gibi verilerle şekillenmiş, gelenekselleşmiş, yerele özgü yapılar olarak mimari belleğin somut birer kanıtıdır. Organik sokak dokusu; tarıma ve hayvancılığa dayalı ekonomik kaygıların gerekliliğiyle ortaya çıkan ağıl, ambar gibi yapılar; mahremiyet algısıyla şekillenmiş, yaşam gereksinimlerini karşılayan ve geniş aile geleneğine imkân sunan konutlar; kamusal gereklilikler sonucu inşa edilen mektep,

¹“Venedik Tüzüğü 1964,” ICOMOS, erişim 12 Temmuz 2024, https://openarchive.icomos.org/id/eprint/3016/1/Venice_Charter_TR.pdf

²Doğal peyzaj, dağlar, tepeler, düzlükler ve platolar gibi bir dizi yer şekillerinden oluşmaktadır. Göller, akarsular, toprak türleri (kum veya kil gibi) ve doğal bitki örtüsü, doğal peyzajın diğer özelliklerindedir. Bk. “Landscape,” National Geographic Education, erişim 12 Temmuz 2024, <https://education.nationalgeographic.org/resource/landscape/>

³Bernard Rudosfky, *Architecture Without Architects: An Introduction to Non-pedigreed Architecture* (New York: Doubleday&Company, 1964), 22-49; Amos Rapoport, *Defining Vernacular Design. Vernacular Architecture: Paradigms of Environmental Response*. Aldershot (İngiltere: Avebury, 1990), 65; *Anadolu’da Kırsal Mimarlık* (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, Tarihi Kentler Birliği ve ÇEKÜL Vakfı, 2012), 12-21; Hürriyet Ögdül ve İnci Olgun, “Köylerin Kırsal Kimliğinin Korunmasında Yeni Bir Araç: Köy Tasarım Rehberi,” *Güney Mimarlık* 19 (2015): 22-27; Koray Güler, “Türkiye’de Nüfusunu Yitiren Kırsal Yerleşimlerin Korunması İçin Bir Yöntem Önerisi: Ödemiş-Lübbey Köyü Örneği” (Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2016), 28; “Principles Concerning Rural Landscapes as Heritage,” ICOMOS-IFLA, erişim 12 Temmuz 2024, https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/GA2017_6-3-1_RuralLandscapesPrinciples_EN_adopted-15122017.pdf

⁴Zeynep Eres, “Türkiye’de Geleneksel Köy Mimarisini Koruma Olasılıkları,” *Ege Mimarlık* 92 (2016), 8.

köy odası ve inanç olgusunu simgeleyen mescit/zaviye gibi yapılar, bu alanları çevreleyen kültürel peyzaj öğeleridir⁵.

Bütünün korunması yönünde, ICOMOS 2001 yılı temasını “Tarihî köylerimizi koruyalım” olarak belirlemiştir⁶. 2017 yılında ICOMOS-IFLA Bilimsel Komitesi, “Miras Olarak Kırsal Peyzajlara İlişkin İlkeler” başlıklı tavsiye kararlarını yayımlamıştır⁷. Kararların amacı, kültürel, sosyal, ekonomik ve çevresel etkenlerin kırsal peyzaj kavramı ile uygun bir denge kurarak kırsal peyzajın sürdürülebilirliğini sağlamaktır⁸. ICOMOS, 2019 yılı temasını ise “Kırsal Peyzaj” olarak belirlemiştir. Kırsal peyzaj, kırsal alanların fiziksel özelliklerinin yanı sıra insan-doğa ilişkileri ile ilgili uygulamaya yönelik teknik bilgiyi de içermektedir. Kavram aynı zamanda, yerel insan topluluklarının kimlik ve aidiyet ifadelerini, ilgili kültürel bilgi, gelenekler, uygulamalar ve bu peyzajlara atfedilen kültürel değerleri içermektedir⁹. Bu bağlamda kırsal peyzajın korunması için farkındalık yaratmak ve paydaşların ilgisini çekmek amacıyla tematik etkinlikler planlanmıştır¹⁰. Uzmanların danışmanlıklarında kamu kurumları, kırsal alanlardaki mirasın sürdürülebilirliğine yönelik kanunlar, kalkınma planları ve köy tasarım rehberleri geliştirmektedir¹¹. Bununla beraber, kırsal miras üzerine yapılan araştırmalarda halkın koruma bilincini yükseltmenin ve koruma süreçlerine katılımını artırmanın yolları araştırılmıştır. Katılımcı koruma anlayışının sürdürülebilir bir koruma yaklaşımı sunacağı savunulmuştur.

Ulusal çalışmalarda bahsedilen kırsal mirası koruma sorunları şu şekilde sıralanabilir:

- 1980 sonrası tarım ve hayvancılık politikalarında üreten köy kimliğinin kaybolmaya başlaması,
- 2000’lerde ulaşım, teknoloji ve modern yaşam algısının farklılaşması,
- Taşımali eğitimin yaygınlaşması,
- Altyapı sorunlarının (telekomünikasyon vb.) artması,
- Kentlerin ve büyük şehirlerin cazibe merkezi olması,
- Somut olmayan mirasın, mimari mirası ortaya koyan zanaatların yitirilmesi,
- Korumak, onarmak veya restore edebilmek için ekonomik kaynak yetersizliği, yeniden işlevlendirmede güçlük,
- Kırsal kalkınma modelinin 2000 yılı itibarıyla gündeme gelmesi, ancak 2019 yılında yayımlanan 11. Beş Yıllık Kalkınma Planı'na kadar metinlerin içeriğinde kırsal mirası koruma kavramının yer almamış olması¹².

Yukarıda bahsedilen sorunlar, köylerin insansızlaşmasına ve mimari mirasın kaybolmasına sebep olmaktadır.

⁵Kültürel Peyzaj, doğa ve insan tarafından birlikte oluşturulmuş eserlerdir ve insanların doğal çevreleriyle uzun ve yakın ilişkisini ifade etmektedir. Bk. “World Heritage Convention Internet Site”, UNESCO, erişim 09 Temmuz 2024 <https://uis.unesco.org/en/glossary>; Başka bir tanıma göre kültürel peyzaj, doğal peyzajın bir kültürel grup tarafından şekillendirilmesidir. Kültür etken, doğa araç, kültürel peyzaj ise sonuçtur. Bk. UNESCO, *CCBP: Caribbean Capacity Building Programme for World Heritage, Module 6: Natural Heritage Management* (Havana: Exclusivas Latinoamericanas ELA, S.L., 2004), erişim 14 Temmuz 2024, <https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-475-21.pdf>

⁶Güler, “Türkiye’de Nüfusunu Yitiren Kırsal Yerleşimlerin Korunması İçin Bir Yöntem Önerisi: Ödemiş-Lübbey Köyü Örneği,” 30.

⁷“Principles Concerning Rural Landscapes as Heritage.”

⁸Zeynep Ahunbay, “Kırsal Peyzajın Korunması ile İlgili İlkeler,” *Kırsal Mimari Miras Sempozyumu Bildiri Özetleri 26-27 Nisan 2019*, ed. Betül Ekimci (Eskişehir: Eskişehir Teknik Üniversitesi Yayınları, 2019), 1-2.

⁹“Principles Concerning Rural Landscapes as Heritage.”

¹⁰Koray Güler, “Kırsal Peyzajları Hatırla(t)mak: 2019 Yılı ICOMOS Anıtlar ve Sitler Günü Türkiye Etkinlikleri,” *Mimarlık* 408 (2020), 16.

¹¹Öğdül ve Olgun, “Köylerin Kırsal Kimliğinin Korunmasında Yeni Bir Araç: Köy Tasarım Rehberi,” 25-26; Esra Kut Görgün ve Neriman Yörür, “Kırsal Yerleşmelerde Özgün Dokunun Korunmasında Bir Araç Olarak Köy Tasarım Rehberleri: Ödemiş Bademli Örneği,” *TÜBA-KED* 17 (2018), 28.

¹²Eres, “Türkiye’de Geleneksel Köy Mimarisini koruma olasılıkları,” 10-11; Güler, “Türkiye’de Nüfusunu Yitiren Kırsal Yerleşimlerin Korunması İçin Bir Yöntem Önerisi: Ödemiş-Lübbey Köyü Örneği,” 63-67; Ahunbay, “Kırsal Peyzajın Korunması ile İlgili İlkeler,” 2; *Kırsal Mirasın İzinde. Çekül Kırsal Miras Programı* (İstanbul: ÇEKÜL Vakfı, Mayıs 2020), 50-51.

Tüm bu kavramsal değerlendirmeler sonucunda, örnek vaka olarak Kastamonu ili, Merkez ilçesi kırsalında inşa edilen, hem iskân politikaları için bir amaç ortaya koyan hem de dönemsel etkileriyle mimarlık değeri taşıyan cami yapıları seçilmiştir. Bu çalışmayla bölgedeki kadim kırsal miras izlerini takip etmek, mimari değerleri incelemek ve bu bağlamda camilerin koruma yaklaşımlarını geliştirmek amaçlanmıştır. Kastamonu tarihinde kent kimliğine Türk mimari izlerini bırakan Anadolu Selçuklu Devleti'ne uç beyliği göreviyle bağlı olan Çobanoğulları ve Candaroğulları Beylikleri Dönemi'nde inşa edilen camiler ele alınmıştır. Çalışmada incelenen Çobanoğulları Beyliği Dönemi'nde inşa edilmiş Şeyh Ahmet Camii ile Akça-su Camii ve Candaroğulları Beyliği Dönemi'nde inşa edilmiş Halil Bey Camii ile Mahmut Bey Camii'nin bulunduğu köyler idari olarak tanımlanmıştır.

Bölge genelinde, özellikle Osmanlı Dönemi'nde kırsal idari ve mali açıdan yönetebilmek amacıyla birkaç köyü kapsayan divan teşekkülleri vardır. Divan ünitelerinin özellikle Batı Karadeniz Bölgesi'nde Samsun-Bolu-İstanbul hattında oluşmasının öncelikli sebebi, Selçuklular'dan itibaren engebeli bir coğrafyada parçalı yerleşim göstermiş olan köy yerleşmelerinin bulunmasıdır¹³. Divana bağlı köylerin kurduğu ortak pazar yeri, panayır alanı, yol üzerinde olan divanlarda zaviye, medrese, kervansaray yapılarının bulunması ya da ortak kullanılan bir cuma cami yapısı, bu hareketlilik için yeterli bir örnek oluşturmaktadır¹⁴. Kastamonu'da divan teşekküllerinin, Çobanoğlu ve Candaroğlu Dönemi'ne tarihlendiği arşiv kayıtlarından tespit edilmektedir¹⁵. Bu tespit ile çalışmada incelenen camilerin inşa edildikleri dönemden Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen süreçte bir divan merkezi olduğu, Cuma ve bayram namazlarının çevre köylerin katılımı ile kılındığı ve günümüzde de bu geleneğin devam ettiği görülmüştür.

Bu çalışmada yapılış amacı ile sadece dinî bir işlevi barındırmayan, inşa edildiği bölgede sosyo-ekonomik hareketliliğe ve kültürel etkileşime ortam hazırlayan ve Beylikler Dönemi'nde inşa edilen dört caminin (Görsel 1) mimari miras değerleri ve mimari özellikleri tanıtılmıştır. Koruma durumları ele alınarak mirasın aktarım yolu olan kullanım değeri ve geçirmiş olduğu onarımlar üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışma için Kastamonu Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Kastamonu İlçe Müftülük kütük defter kayıtları, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Devlet Arşivleri'nde bulunan Hicri 1260-1261 Kastamonu Temettuat Defter¹⁶ kayıtları incelenmiştir. Her bir cami için saha çalışması yürütülerek cami kullanıcıları ile camilerin miras değerleri üzerine görüşmeler yapılmıştır¹⁷. Saha çalışmalarında, gözlem yolu ile yapıların bozulmaları tespit edilmiş, krokileri çıkarılarak mimari ve çevresel özellikleri karşılaştırılmıştır.

¹³Necdet Tunçbilek, *Türkiye İskan Coğrafyası: Kır İskânı, Köy Altı İskan Şekilleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü, 1967), 1: 49; İlker Yiğit, "Divan," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ek-1.cilt (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 333-334.

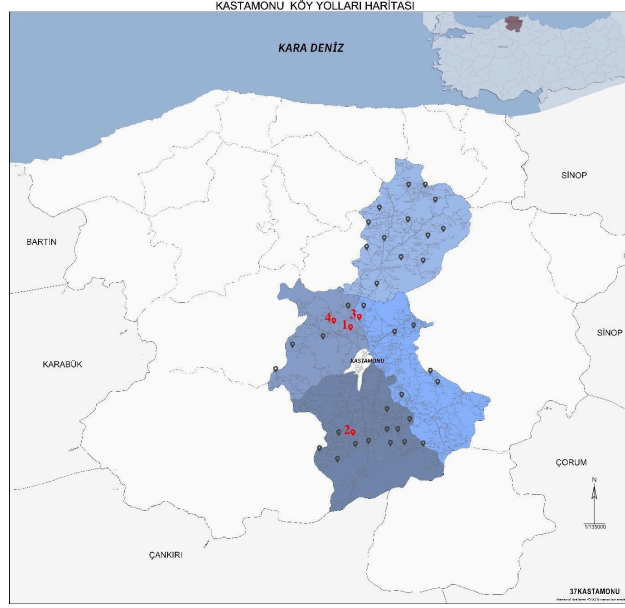
¹⁴Cevdet Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi (Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu) XIII-XV. Yüzyıllar* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2009), 443-444.

¹⁵Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi (Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu) XIII-XV. Yüzyıllar*, 444.

¹⁶Temettuat: Köy ve kasabalarda ikamet eden hane sahiplerinin emlak, hayvan arazi sayımlarını içeren defterler; Bk. Süleyman Yükçü, Nur Fidancı ve Umut Soysal, "Osmanlı Devleti'nde Temettuat Defterleri'nin Önemi ve Vergisel Açıdan Değerlendirilmesi: Tire Kazası Örneği," *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7 (2014), 170-199.

¹⁷Çalışmada kullanılan sözlü görüşme soruları Kocaeli Üniversitesi, Fen ve Mühendislik Bilimleri Etik Kurulu tarafından uygun görülmüştür. Evrak Kayıt No 28.02.2023-E.375639

Görsel 1: Kastamonu kırsalında tespit edilen divan camii konumları (1-Şeyh Ahmet Camii, 2-Akça-su Camii, 3-Halil Bey Camii, 4-Mahmut Bey Camii)

Kaynak: Kastamonu İl özel İdaresi, 2020; Adobe Photoshop CS6 Programı ile Düzenleyen G. Gökgöz Gedik, 2024

1. Kastamonu'da Beylikler Dönemi İzleri: Çobanoğlu ve Candaroğlu Beylikleri

Kastamonu kırsalındaki mimari miras izleri takip edildiğinde Türk mimarisine ait izlerin 13. yüzyıla kadar uzandığı görülmektedir¹⁸. Bölgeye ilk Türk akınları 1081 yılında başlamış ve Kastamonu, 1212 yılında Selçuklu Devleti emirlerinden Emir Hüsamettin Çoban Bey tarafından Türk topraklarına katılmıştır. Çobanoğlu Beyliği olarak yönetilen bu bölge, Anadolu Selçuklu Devleti'nin uç beyliği görevini üstlenmiştir¹⁹. Bu sebeple, Çobanoğlu Beyliği'ni Anadolu Selçuklu Devleti'nin bir unsuru olarak görmek mümkündür. Vakfiye kayıtlarına bakıldığında, Çobanoğlu Beyliği'ne ait erken mimari eserler kırsal alanda karşımıza çıkmaktadır²⁰. Bu yapılardan biri, Gök köy Köyü'nde inşa edilmiş Şeyh Ahmet Camii'dir. Bir diğer mimari miras da Şeyh Köyü'nde inşa edilmiş Akça-su Camii'dir. Bu iki cami, zaviye özelliği de taşımaktadır. Anadolu Selçuklu Dönemi'nde sosyo-kültürel ve dinî bir yapı unsuru olan zaviyeler, Anadolu coğrafyasındaki iskân politikasına paralellik göstermiş ve kırsal alanlar için güvenli bölge oluşturarak çevresinde yerleşim alanı oluşmasına imkân tanımıştır²¹. Kent merkezinde de Çobanoğlu Dönemi'ne ait mimari miras, 13. yüzyılın ikinci yarısında görülmeye başlamıştır. Kale eteklerinde inşa edilen Frenkşah Hamamı (1262), Atabey Camii (1273), Yılanlı Darüşşifası (1282) yapıları ile kentleşme başlamıştır²².

Çobanoğlu Beyliği, bölgede 97 yıl hüküm sürmüştür. Köseadağ Savaşı (1248) ile Anadolu coğrafyasındaki Moğol etkisi ve Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki siyasi sorunlar, 1309 yılında bölgede Candaroğlu Beyliği'nin

¹⁸Nezhat Serin, "Selçuklu ve Beylikler Dönemi Kastamonu Camileri" (Yüksek Lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2018), 13.

¹⁹Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi (Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu) XIII-XV. Yüzyıllar*, 29; Murat Karasalihoğlu, *Kastamonu'nun Tarih Kitabı; Paflagon'dan Candar'a* (İstanbul: Cinius Yayınları, 2022), 169-170.

²⁰T. Mümtaz Yaman, *Kastamonu Tarihi* (İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1935), 85; Karasalihoğlu, *Kastamonu'nun Tarih Kitabı; Paflagon'dan Candar'a*, 177.

²¹Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviyeler (Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)," *Vakıflar Dergisi* 12 (1978), 254; Doğan Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 219-220.

²²Z. Kenan Bilici, "Kastamonu'da Türk Devri Mimarisi ve Şehir Dokusunun Gelişimi (18.Yüzyıl Sonuna Kadar)" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1991), 295; Kemal Kutgün Eyüpgiller, *Bir Kent Tarihi Kastamonu* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1999), 57; Karasalihoğlu, *Kastamonu'nun Tarih Kitabı; Paflagon'dan Candar'a*, 178.

kurulmasına imkân tanımıştır²³. Candaroğulları da uç beyliği olarak görev yapmıştır. Candaroğulları tarafından kırsalda inşa edilmiş bilinen ilk yapı, 1363 yılında inşa edilen Halil Bey Camii'dir²⁴. Duruçay Köyü, Halil Bey Camii'nin bir divan camisi olması sebebiyle, halk tarafından Camili Köy olarak da bilinmektedir. 1366 yılında ise Candaroğlu hanedanının yerleşim yeri olarak da kullanıldığı düşünülen Kasaba Köyü'nde, Mahmut Bey Camii inşa edilmiştir²⁵. Bu cami, Kastamonu bölgesinde yapım tekniği ve tezyinatları ile özgün değeri yüksek bir kültür varlığıdır.

2. Kastamonu Kırsalında Beyliklerin İzini Taşıyan Mimari Yapılar

2.1. Şeyh Ahmet Camii

Cami, Kastamonu kent merkezinin kuzeyinde, Gölköy Köyü sınırları içindedir (41°27'19.0977" 33°43'51.5586") (Görsel 1)

Görsel 2: Gölköy Köyü Şeyh Ahmet Camii'nin Arazi Verisi

Kaynak: HGM Küre Uygulaması, 2024

Camiye ait bir kitabe bulunamamıştır. Caminin adının M 1206 tarihli vakfiye kaydında geçmesi sebebiyle yapım yılının bu tarihten önce olduğu tahmin edilmektedir²⁶. Şeyh Ahmet Camii, dergâh-zaviye özelliği taşıyan bir camidir (Görsel 2). Caminin doğu tarafında türbe ve aşevi bulunmaktadır. Bu yapılar küçük ölçekli bir külliye niteliği taşımaktadır. Cami, Ankara 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun "05.11.2015 / 2779" karar tarih numarası ile tescil altına alınmıştır.

Görsel 3: Şeyh Ahmet Camii ve aşevi (sol), şeyh Ahmet Camii ve Türbe (sağ)

Kaynak: G. Gökgöz Gedik, 2022

²³Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri hakkında Araştırmalar I* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1991) 54; Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi (Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu) XIII-XV. Yüzyıllar*, 49; Aynur Durukan, "Beylikler Dönemi Kültür Ortamından Bir Kesit," *Turkish Studies* 10 (2014), 407, <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7730>.

²⁴Aynur Durukan, "Duruçay (Kemah) Köyü Halil Bey Camii," *Yeni Adam* 935 (1983)15; Serin, "Selçuklu ve Beylikler Dönemi Kastamonu Camileri" 75.

²⁵Karasalihoğlu, *Kastamonu'nun Tarih Kitabı; Paflagon'dan Candar'a*, 217.

²⁶Fazıl Çiftçi, *Kastamonu Camileri- Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler I* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, 1995), 125.

Camii, mihrap aksı üzerinde boyuna gelişim göstermiş olup dikdörtgen planlıdır. Camide giriş, son cemaat yeri ve harim bulunmaktadır. Taş kâgir olan yapı, 9 x 18 metre bir taban oturumuna sahiptir (Görsel 3). Duvar kalınlığı 120 cm'dir. Caminin üst örtüsü, ahşap kırma çatıdır. Harimin kuzey/kuzeybatı cephesinde yer alan kadınlar mahfiline, son cemaat yerinde bulunan tek kollu merdiven ile ulaşılmaktadır. Son cemaat yeri, harimden bir basamak yukarıda ve kadınlar mahfili iz düşümünde planlanmıştır. Kadınlar mahfilinde, ahşap strüktürlü, doğu ve batı beden duvarlarına bitişik iki kollu konsol çıkma mevcuttur. Tam orta aksta, harimin güney/güneybatı cephesinde, beden duvarında niş biçiminde yer alan basık kemerli mihrap, alçı çerçeve ile genişletilmiştir (Görsel 4). Yapı, düz atkılı, kanatlı ahşap pencereler ile aynı aksta kemerli tepe pencerelere sahiptir.

Görsel 4: Şeyh Ahmet Camii mihrap (sol), kadınlar mahfili ve son cemaat yeri (sağ)

Kaynak: Görsel Gökgöz Gedik, 2023

Yapı, inşa edildiği günden beri kullanılmaktadır. Yapıda özgün olmayan ekler ve müdahaleler bulunmaktadır. Kullanıcılar tarafından yapının beden duvarları çimento sıva ile sıvanmış ve harim iç duvarları pencere hizasına kadar ahşap lambiri ile kaplanmıştır. Duvarlara uygulanan bu müdahaleler, taş malzeme arasındaki derz boşalmalarını engellemek ve ısı yalıtımı sağlamak amacı taşımaktadır. Yapının kuzeybatı giriş aksı doğrultusunda genişletme amacıyla ek bir yapı inşa edilmesi, camiye uygulanmış diğer bir müdahaledir. Ahşap karkas sistem ile yapılan bu ek, yapı yalıtımı için ara geçiş alanı oluşturmaktadır. Üst katta, harimden duvar açılarak bu ek yapıya içeriden geçiş sağlanmıştır.

Kadınlar mahfili katında, güneybatı cephesinde rutubet etkisiyle sıva dökülmeleri ve mantar oluşumu gözlemlenmiştir. Cümle kapısının ve pencerelerin çevresinde kılcal sıva çatlakları tespit edilmiştir.

Camii, Osmanlı Dönemi'nde de çevre köyler için bir odak noktasıdır. Cuma ve bayram namazları için gelen cami, Nefs-i Göl Divanı'nın²⁷ Divan Camii olarak kullanılmıştır. Günümüzde, caminin batısında yer alan aşevi sonradan yapılmıştır. İlk yapılan aşevinin konumu bilinmemektedir. Aşevinde, yapıldığı dönemden bugüne kadar her yıl, bayram arifelerinde ve Regaip Kandil'inde "Tekke Çorbası"²⁸ olarak bilinen çorba ikramı yapılmaktadır. Aşevinden köy halkına ve ziyaretçilere ikram edilen çorbanın yapılma sorumluluğu yüzyıllardır köy eşraflarından Tekkeşin Ailesi'ne aittir. Tekke sahibi anlamına gelen soyadları, bu görevin bir nişanesidir. Günümüzde, köyde on beş aile bu soyada sahip olarak sırayla bu görevi yerine getirmektedir²⁹. Sekiz asırdır devam eden bu gelenek, somut olmayan mirasın devamlılığının en büyük göstergesidir. Bu

²⁷Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye Nezareti Vâridât Muhasebesi Defterleri Temettuât Defterleri (ML.VRD.TMT.d...), 3782, 29 Zilhicce 1261 [29 Aralık 1845].

²⁸Köy halkı arasında Tekkeşin Çorbası olarak da bilinen tekke çorbası adak eti, nohut, erişte, kuru fasulye, baharat eklenerek yapılmaktadır. Çorba yapımına bir gün önceden başlanmakta ve yapımına köy halkı da yardım etmektedir. Çorba bilgisi, Şeyh Ahmet Camii'nin imamı Y. K. ile yapılan sözlü görüşmeden elde edilmiştir.

²⁹Gölköy Köyü Muhtarı A. S. ve Şeyh Ahmet Camii'nin imamı Y. K. ile yapılan sözlü görüşmeden elde edilen bilgidir (görüşme tarihi 20 Ağustos 2023).

sebeple, Şeyh Ahmet Camii hem somut hem de somut olmayan kültürel birikimlerinin ortaya koyduğu bir bellek değeri taşımaktadır.

2.2. Akça-su Camii

Kastamonu kent merkezinin güneyinde yer alan cami, Şeyh Köyü sınırları içindedir (41° 13' 7.68" 33° 45' 8.9994" (Görsel 5). Camiye ait bir kitabe bulunamamıştır.

Görsel 5: Şeyh Köyü, Akça-su Camii'nin Arazi Verisi
Kaynak: HGM Küre Uygulaması, 2024

1308 tarihli Atabey Gazi Vakfı'na ait teamül ilamından caminin Hüsamettin Çoban Bey tarafından yapıldığı tespit edilmiştir³⁰. Cami, 13. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilmiştir³¹. Arşiv kayıtlarında Şeyh Köyü'nde bulunan Akça-su Camii'nin Kastamonu merkezde bulunan Atabey Gazi Camii ile karıştırılmasına yönelik bir ilam mevcuttur³². Bu kayıt, Akça-su Camii'nin Çobanoğlu Dönemi'nde yapıldığına ve banisinin Atabey Gazi olduğuna bir gösterge olabilir. Caminin haziresinde, 1662 yılında inşa edildiği kitabesinden anlaşılan bir türbe mevcuttur. Türbe, Osmanlı Dönemi'nde camiye zaviye/dergâh olarak kullanan ve bahçesinde yer alan medresede müderrislik yapan Şeyh Mehmet Efendi'ye aittir³³. Caminin bahçesinde bir medreseden bahsedilse de mevcutta medreseye dair bir mimari ize rastlanmamıştır.

Cami, mihrap aksı üzerinde boyuna gelişim göstermiş olsa da kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Kuzey-batı-güneydoğu mihrap aksı boyunca uzanan cami; giriş, son cemaat yeri ve harim kurgusu ile inşa edilmiştir. Taş kâgır yapı, 10 x 14 metre bir taban oturumuna sahiptir. Duvar kalınlığı 115 cm'dir (Görsel 6). Caminin üst örtüsü ahşap kırma çatıdır. Kadınlar mahfiline, mahfilin iz düşümünde yer alan son cemaat alanında bulunan merdiven ile ulaşılmaktadır. Kadınlar mahfilinde, mihrap aksı doğrultusunda dairesel biçimli konsol çıkma mevcuttur. Harimin güney/güneybatı cephesinde, tam orta aksta, beden duvarında niş biçiminde yer alan mihrap, 2010 yılında yenilenmiştir. Ahşap çerçeve ile genişletilen mihrap, günümüz ahşap oymacılığının bir örneğidir (Görsel 7). 1940'larda deprem sonrası yıkılan ve yeniden yapılan batı duvarında basık kemerli iki adet pencere bulunmaktadır. Doğu cephesinde üç ve mihrap cephesinde iki adet düz atkılı pencere yer almaktadır. Aynı zamanda mihrap cephesinde düz atkılı üç tepe penceresi mevcuttur. Caminin tavanı düz çitalıdır. Mevcutta var olan tavan göbeğinin yapıya sonradan eklendiği ya da boyandığı, üzerindeki işlemlerden anlaşılmaktadır. Cami içerisindeki ahşap strüktürün tamamı boyalıdır.

³⁰Çiftçi, *Kastamonu Camileri- Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler I*, 121.

³¹Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi (Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu) XIII-XV. Yüzyıllar*, 495.

³²Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C.EV.), 456-23060, 17 Rabiulevvel 1176 [6 Ekim 1762].

³³Türbede medfun kişinin bilgileri türbenin kapısında yer alan, Kastamonu İl Kültür Müdürlüğü tarafından hazırlanan bilgi tabelasından öğrenilmiştir. Ayrıca Akça-su Camii'nin cemaatinden olan H. A. ile yapılan sözlü görüşmeden de bu bilgi elde edilmiştir (görüşme tarihi 20 Nisan 2024).

Görsel 6: Akça-su Camii cephe fotoğrafları
Kaynak: G. Gökgöz Gedik, 2023

Görsel 7: Akça-su Camii mihrap cephesi (sol), mahfil cephesi (sağ)
Kaynak: G. Gökgöz Gedik, 2023

15. yüzyılda yapının kullanımının devam etmediğine dair bilgiler bulunmaktadır. Harap halde olması sebebiyle Mevlânâ Hayreddin tarafından tamir ettirilmiştir³⁴. Caminin Osmanlı Dönemi'nde çevre köylerin ortak camisi olarak cuma ve bayram namazlarında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ballık Divanı, bu camiyi Divan Camii olarak kullanmıştır. Akça-su Camii günümüzde de ibadete açıktır ve camide divan geleneği devam etmektedir.

Cami, çeşitli müdahaleler geçirmiş ve camiye ek yapılar yapılmıştır. Yapının 1940'lardaki deprem sonrası batı duvarının ve duvara bitişik özgün minaresinin yıkıldığı, sonrasında köy halkından bir hayırsever tarafından minarenin yeniden yaptırıldığı öğrenilmiştir. Bahsi geçen hayırseverin Hicaz'da gördüğü ve beğendiği bir minarenin formunda yeni bir minare inşa ettirdiği bilgisine erişilmiştir. Yapının beden duvarları, harç dökülmeleri sebebiyle çimento sıvanarak örtülmüştür. Yapının kuzey cephesinde iki katlı yükselen bir ek yapı bulunmaktadır. Köy konağı ve Kur'an kursu olarak kullanılan bu yapı, ahşap karkas tekniği ile inşa edilmiştir³⁵.

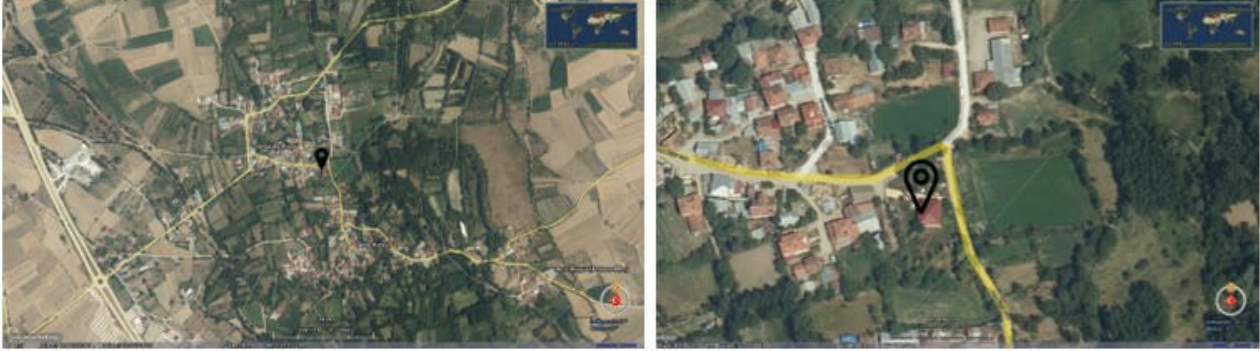
Caminin beden duvarlarında kılcal siva çatlakları gözlemlenmiştir. Cami içerisinde, kadınlar mahfili rabıta tahtalarında kuru çürümeden kaynaklı tozlaşmalar ve uçma delikleri tespit edilmiştir.

³⁴Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi (Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu) XIII-XV. Yüzyıllar*, 491.

³⁵Akça-su Camii'nin İmami K. K. ile yapılan sözlü görüşmeden elde edilen bilgidir (görüşme tarihi 20 Nisan 2024).

2.3. Halil Bey Camii

Kastamonu kent merkezinin kuzeyinde de yer alan cami, halk arasında Camili Köy olarak da bilinen Duruçay Köyü sınırları içindedir (41°29'0.68" 33°46'32.74") (Görsel 8).

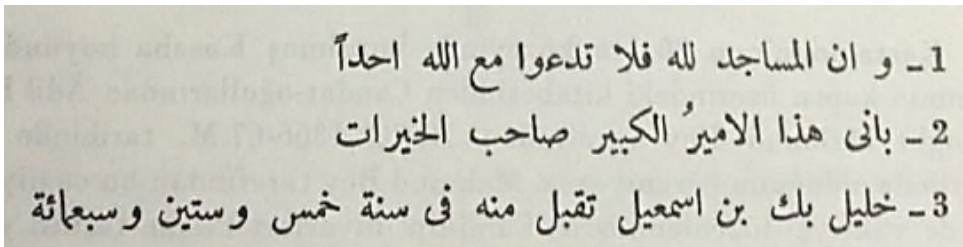

Görsel 8: Duruçay Köyü, Halil Bey Caminin Arazi Verisi
HGM Küre Uygulaması, 2024

Cami kitabesine göre, caminin 1363 yılında Halil Bey tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır³⁶ (Görsel 9, Görsel 10).

Görsel 9: Halil Bey Camii cümle kapısı üzerinde yer alan kitabe
Kaynak: G. Gökgöz Gedik, 2023

Görsel 10: Halil Bey Camii cümle kapısı üzerinde yer alan kitabe metni
Kaynak: Y. Yücel, *Anadolu Beylikleri hakkında Araştırmalar I*, 157)

³⁶Ahmet Gökoğlu, *Paflagonya* (Kastamonu: Doğrusöz Matbası, 1952), 197-198; Durukan, "Duruçay (Kemah) Köyü Halil Bey Camii,"15.

Okunuşu:

“Ve enne’l mesâcide li’llahi felâ ted’û mea’llahi ehaden. Bani hâze’l emir ül-kebir sahib ül-hayrat. Halil Bey bin İsmail tekabbel minhü fi sene hamsün ve sittine ve seb’a mie.”³⁷

Anlamı:

“Mescitler Allah’a mahsustur. Orada Allah’tan başka hiçbir şeye dua (ibadet) etmeyiniz. Bu camii hayır sahibi büyük emir İsmailoğlu Halil Bey 765 H. yılında yaptırdı. Allah kabul etsin.”³⁸

Cami, kırsal yerleşim sahasında, devşirme malzemenin kullanıldığı tek yapıdır (Görsel 11). Caminin mülkiyeti köy tüzel kişiliğine aittir. Cami, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından “6.2.1982 / 3312” karar tarih ve numarası ile tescil altına alınmıştır.

Görsel 11: Halil Bey Camii giriş cephesi 2015 müdahale öncesi (sol)

Kaynak: N. Avşaroğlu Arşivi³⁹, 2014, müdahale sonrası (sağ) G. Gökgöz Gedik, 2022

Yapı kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Kuzeybatı-güneydoğu mihrap aksı boyunca uzanan cami, revaklı son cemaat yeri, giriş ve harim kurgusu ile inşa edilmiştir. Ayrıca harim içinde de üç saflık bir son cemaat alanı bulunmaktadır. Taş kâgir olan yapı, 8.7 x 14.7 metre bir taban oturumuna sahiptir. Duvar kalınlığı 126 cm’dir. Caminin üst örtüsü ahşap kırma çatıdır. Harimin kuzey/kuzeybatı cephesinde yer alan kadınlar mahfiline, iz düşümünde yer alan ve harimden bir basamak yukarıda bulunan son cemaat yerindeki tek kollu merdiven ile ulaşılmaktadır. Kadınlar mahfilinde, mihrap aksı doğrultusunda dairesel biçimli konsol çıkma mevcuttur. Harimin güney/güneybatı cephesinde, tam orta aksta, beden duvarında niş biçiminde yer alan, mukarnasla bezeli sivri kemerli mihrap, alçı çerçeve ile genişletilmiştir (Görsel 12). Harim, mihrap cephesi ve batı cephesinde ikişer adet bulunan dört sivri kemerli tepe penceresi ile aydınlatılmaktadır. Batı cephesinde çift kanatlı düz atkılı bir harim penceresi mevcuttur. Sonradan değiştirildiği anlaşılan tepe pencereler PVC’dir. Caminin tavanı, çitakarı tekniği ile ızgara biçiminde yapılmıştır. Tavanın orta göbeği kare formunda olup kök boyalar ile palmet ve rumi desenlerinden oluşan kalem işi tekniği ile bezelidir (Görsel 13). Cami içerisindeki tek bezeme örneğine tavan göbeğinde rastlanmıştır. Yapıda ahşap malzemelerin sonraki dönemlerde boyanarak böceklenmelere karşı önlem alındığı anlaşılmaktadır. Bu durum, özgün bezeme detaylarının örtülmüş olma olasılığını düşündürse de herhangi bir ize rastlanmamıştır. Detaylı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

³⁷Gökoğlu, *Paflagonya*, 197-198.

³⁸Gökoğlu, *Paflagonya*, 198.

³⁹Bu çalışmada, Duruçay Köyü eşrafından Nevzat Avşaroğlu’nun kişisel arşivinden seçilen görsel 12.01.2025 tarihli izin ile kullanılmıştır.

Görsel 12: Halil Bey Camii harim, mihrap ve sonradan açılan kapı
Kaynak: G. Gökğöz Gedik, 2022

Görsel 13: Halil Bey Camii çitakari tavan detayı ve tavan göbeği bezeme detayı
Kaynak: G. Gökğöz Gedik, 2022

Yapıda devşirme malzemelerin kullanıldığı görülmektedir. Son cemaat yeri, taş yivli iki sütun ve üç sivri kemerle oluşturulmuş revaklı bir giriş olarak tasarlanmıştır (Görsel 11, Görsel 14). Bu alan için kullanılan iyon sütun başlıklarının, camide yer yer kullanılan alınlık parçalarının ve silmelerin nereden getirildiği tespit edilememiştir. Lakin çevrede yapılan yüzey araştırmaları sonucu devşirme malzemelerin bölgede tespit edilmiş 3 tümülüsün varlığı ile Roma Dönemi'ne tarihlendiği düşünülmektedir⁴⁰. Kullanılan iki sütun başlığı, farklı motiflerle işlenmiştir. Köyde başka bir yapıda devşirme malzeme kullanımı mevcut değildir. Roma Dönemi'ne ait olduğu düşünülen bu malzemeler, caminin giriş aksında son cemaat alanında görülmektedir. Caminin beden duvarlarının derzleri döküldüğü için yalıtımın sağlanacağı düşüncesiyle duvarlar sıvanarak kapatılmıştır. Bu sebeple devşirme malzeme kullanımının devam edip etmediği tespit edilememektedir. Cami bahçesinde bir iyon sütun başlığı da musalla taşı olarak kullanılmaktadır (Görsel 15).

⁴⁰Murat Karasalihoğlu, "Prehistorik Çağlardan Doğu Roma Dönemi Sonuna Kadar Kastamonu Kentinin Kültürel Tabakalaşması," *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi* 10 (2020), 285.

Görsel 14: Halil Bey Camii son cemaat yeri yivli sütun başlıkları (sol), son cemaat yerinin sağ ve sonunda yer alan devşirme malzeme (sağ)

Kaynak: G. Gökgöz Gedik, 2023

Caminin özgün dokusuna en büyük zarar veren müdahale, devşirme malzemeler ile kurgulanan son cemaat yerinde revak açıklıklarının kapatılma çalışmasıdır. Müdahalenin 2005 sonrası yapıldığı arşiv kayıtlarında yer alan fotoğrafa bakılarak söylenebilir⁴¹. Fotoğrafta, sivri kemerleri birbirine bağlayan gergi çubuğu ve iki sütun arasında yer alan düz atkılı bir girişin varlığı söz konusudur (Görsel 15). Bir başka ek ise yapının batı cephesini boylu boyunca örtecek biçimde 4,6 metre eninde, ahşap karkas sistem ile inşa edilen yapıdır. Bu yapı, harimi büyütme amacıyla değil, cami ile ilgili farklı işlevlere çözüm üretmek için yapılmıştır. Kur'an kursu ve imam odasının bulunduğu bu ek yapıya, özgün yapıdan geçiş sağlanabilmesi adına müdahalelerde bulunulmuştur. Kadınlar mahfilinde ve harimde kapı açıklığına dönüştürülen pencereler mevcuttur. Yapının aslında minaresinin olup olmadığına yönelik mimari bir iz bulunamamıştır. Mevcuttaki iki minare yapıya sonradan eklenmiştir. Ahşap minare iki kez onarım geçirmiştir. 1986 yılında, bina dışında kare kaide üzerinde yükselen yığma tuğladan inşa edilmiş ikinci minare bulunmaktadır. Minarenin ek yapıya bitişik olarak inşa edilmesinden dolayı ek yapının yapım tarihinin 1986 yılı öncesi olduğu düşünülmektedir. Hazire içerisinde caminin şadırvanı ve abdesthane bulunmaktadır.

Görsel 15: Halil Bey Camii Son Cemaat Yeri 2005 tarihine ait arşiv kaydı (sol) (M. Karasalihoğlu Arşivi, 2005)⁴², Halil Bey Camii bahçesinde yer alan iyon sütun başlığından devşirilmiş musalla taşı (sağ)

Kaynak: G. Gökgöz Gedik, 2023

⁴¹Murat Karasalihoğlu, "Prehistorik Çağlardan Doğu Roma Dönemi Sonuna Kadar Kastamonu Kentinin Kültürel Tabakalaşması," 286.

⁴²Bu çalışmada, Kent Tarih Müzesi sorumlusu Dr. Murat Karasalihoğlu'nun kişisel arşivinden seçilen görsel 10.01.2025 tarihli izin ile kullanılmıştır.

Devşirme malzemelerde rüzgâr erozyonu ile aşınmalardan kaynaklı yüzey kayıpları mevcuttur. Cümle kapısını çevreleyen mermer silmede çatlaklar ve parça kayıpları gözlemlenmiştir. Tavan göbeği üzerine işli kök boyalarda pigment kaybı ile renk kaybı ve çatlama tespit edilmiştir. Tavan döşemesinde nem etkisi ile renk değişimleri ve çürümeler görülmüştür. Cephede, ek yapı birleşimlerinde derin ve kılcal çatlaklar mevcuttur. Minarenin taşıyıcı ahşap malzemesinde, uzun süreli güneş ışığı etkisiyle renk değişiklikleri meydana gelmiştir.

2.4. Mahmut Bey Camii

Kastamonu kent merkezinin kuzeyinde yer alan cami, Kasaba Köyü sınırları içindedir (41° 28' 49.594" 33° 41' 17.702") (Görsel 16). Kitabesinden caminin Miladi 1366 tarihinde Emir Mahmut Bey tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır (Görsel 17, Görsel 18).

Görsel 16: Kasaba Köyü, Mahmut Bey Caminin Arazi Verisi
Kaynak: HGM Küre Uygulaması, 2024

Görsel 17: Kasaba Köyü Mahmut Bey Camii cümle kapısı üzerinde yer alan kitabe
Kaynak: G. Gökgöz Gedik, 2022

١ وان المساجد لله فلا تدعو مع الله احداً
٢ امر بعمارة هذه (هذا) المسجد المبارك [المبارك] الشريف
٣ الامير الكبير محمود بك بن المرحوم عادل بك
٤ طاب ثراه حرر في رمضان المبارك سنة ثمان ستين و سبعمائة

Görsel 18: Kasaba Köyü Mahmut Bey Camii cümle kapısı üzerinde yer alan kitabe metni
Kaynak: M. Akok 1946, 294

Okunuşu:

"1- Ve enne'l-mesâcide li'llâhi felâ ted'û me'a'llâhi ehaden.

2- Emere bi-'imâreti hâzihî'l-mescidi'l-mübâreketi'ş-şerîfeti

3- el-emîrû'l-kebîr Mahmûd bin el-merhûm Âdil Bek

4- tâbe serâhu harrerehû fî Ramazânî'l-mübârek sene semâne ve sittîne ve seb'a mie."⁴³

Anlamı:

"Merhum Adil Bey'in oğlu büyük emir Mahmut Bey, yedi yüz altmış sekiz senesi ramazan ayında bu mübarek ve şerif mescidin binasını emretti. Allah toprağını pak etsin."⁴⁴

Eski adı İlisu kasabası olan bu bölge, aynı zamanda Emir Mahmut Bey'in karargâhının da bulunduğu mevki olarak düşünülmektedir⁴⁵. Ayrıca Akok, raporunda köyde günümüzde mevcut olmayan bir medrese yapısından bahsetmektedir⁴⁶. Yapım tarihi ve yeri hakkında bilgi elde edilememiştir. Cami, Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 29.11.1988 tarih ve 563 numaralı karar, Ankara Koruma Bölge Kurulu tarafından 10.3.2006 tarih ve 1365 numaralı karar ile tescil altına alınmıştır.

2014 yılında UNESCO Geçici Miras Listesi'ne alınan cami, 2023 yılında Afyonkarahisar Ulu Camii, Arslanhane Camii, Sivrihisar Ulu Camii ve Eşrefoğlu Camii ile "Anadolu'nun Orta Çağ Dönemi Ahşap Hipostil Camileri" başlığı altında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne girmiştir. Mahmut Bey Camii, miras listesine dâhil olan camilerden inşa tarihinin daha geç tarihli olmasıyla, konumu, yapım tekniği ve plan ölçeği bağlamında ayrılmaktadır⁴⁷.

Görsel 19: Mahmut Bey Camii cephe fotoğrafları

Kaynak: G. Gökgöz Gedik, 2022

Beden duvarları moloz taş yığma olan ahşap dikmeli cami, Kastamonu kırsalında yer alan özgün bir yapıdır (Görsel 19). Tavan örtü sisteminin yapım tekniği ve yapının ahşap üzerine kök boyalar ile yapılan kalem işleri, özgün miras değeri taşımaktadır. Ahşap tavan örtüsü, dört dikme üzerine ahşap bindirme sistemle inşa edilen caminin birleşim detaylarında çivi kullanılmamış, geçme ve bindirme tekniği uygulanmıştır (Görsel 20). Cami, 11,5 x 17 metre taban oturumuna sahip, boyuna yerleşim gösteren dikdörtgen planlıdır. Duvar kalınlığı 118 cm'dir. Kuzeybatı-güneydoğu mihrap aksı boyunca uzanan cami, revaklı son cemaat yeri, giriş ve harim kurgusu ile inşa edilmiştir. Son cemaat yeri, ahşap direkler üzerinde girişi vurgulamaktadır. Harimin kuzey/kuzeybatı cephesinde yer alan kadınlar mahfili, diğer tüm yapılardan farklı olarak iki katlı

⁴³Mahmut Akok, "Kastamonu'nun Kasaba Köyü'nde Candaroğlu Mahmud Bey Camii," *Bellesten* 10 (1946), 294.

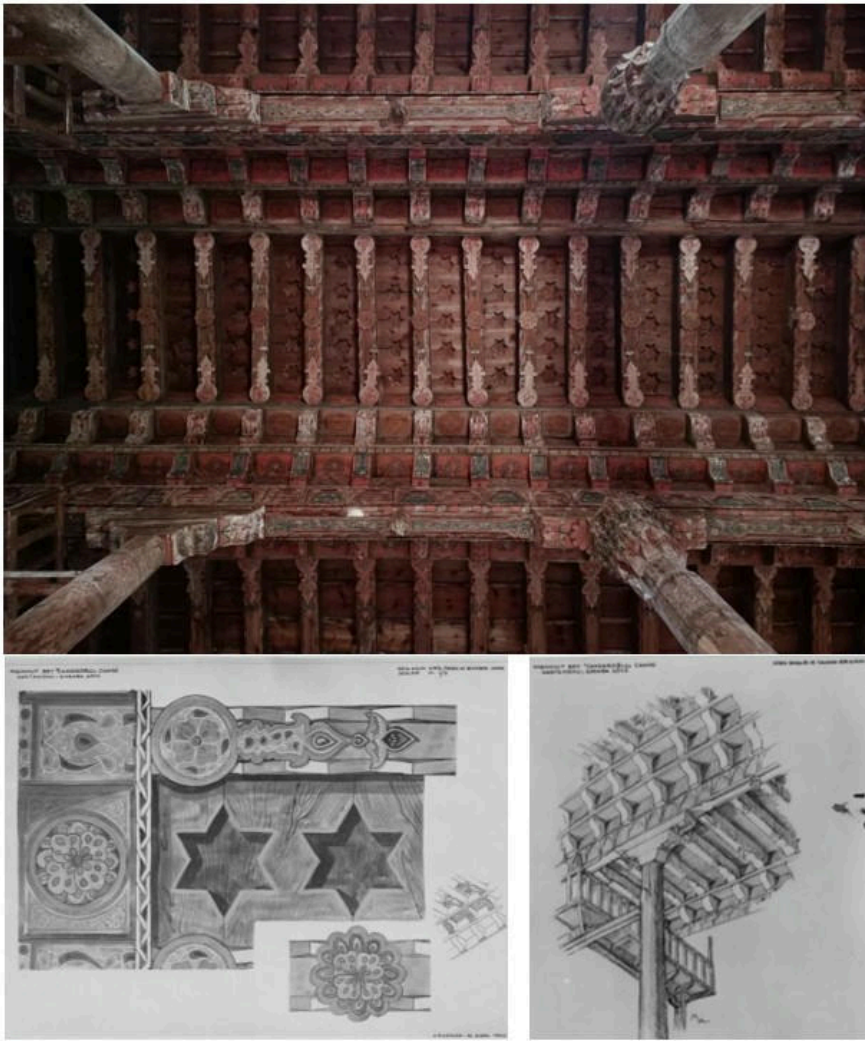
⁴⁴Akok, "Kastamonu'nun Kasaba Köyü'nde Candaroğlu Mahmud Bey Camii," 294.

⁴⁵Çiftçi, *Kastamonu Camileri- Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler I*, 16, 142.

⁴⁶Akok, "Kastamonu'nun Kasaba Köyü'nde Candaroğlu Mahmud Bey Camii," 294.

⁴⁷Şule Kılıç Yıldız, Ömür Bakırer ve Özlem Karakul, "Wooden Hypostyle Mosques of Medieval Anatolia," *UNESCO World Heritage in Türkiye*, ed. Nevra Ertürk Güngör ve Özlem Karakul (Ankara: Turkish National Commission for UNESCO, 2023), 653-665.

planlanmış ve harim içerisinde yükselen ahşap direkler üzerine, beden duvarlarından bağımsız inşa edilmiştir⁴⁸ (Görsel 21). Aynı zamanda harim içinde, kadınlar mahfili önünde hünkâr mahfili yer almaktadır. Doğu cephesinde, kadınlar mahfilinin iz düşümünde bulunan son cemaat yerinden tek kollu merdiven ile kadınlar mahfiline ulaşılmaktadır. Harimin güney/güneybatı cephesinde, tam orta aksta yer alan, beden duvarında niş biçiminde, mukarnas kavsaralı mihrap, alçı çerçeve ile genişletilmiştir (Görsel 22). Alçı çerçeve, ihtişamı ve işçiliği ile kendini göstermektedir. Altı bordür ile çevrelenen mukarnaslı mihrap, kabaralar, geometrik ve bitkisel motifler ile bezelidir. Nişin iki yanındaki mermer sütunlar ise yerleştirildikleri alanda kendi eksenlerinde hareket etmektedir. Bu hareketlilik, yapının oturma durumunu göstermektedir. Mihrabın iki yanında, düz atkılı ve alçı çerçeveli ahşap giyotin pencereler yer almaktadır. Mihrabın üstünde, kemerli ve vitray detaylı tepe penceresi bulunmaktadır. Pencerelerde yer alan alçı süslemelerin 17.-18. yüzyıl eki olma ihtimali vardır⁴⁹. Caminin beden duvarlarına açılan pencereler düz atkılı ve giyotin ahşap; tepe pencereler ise sivri kemerli ve kanatlıdır.

Görsel 20: Mahmut Bey Camii tavan görseli (üst)

Kaynak: G. Gökgöz Gedik, 2022, 1944 Rölöve raporunda yer alan tavan ve bindirme arası kalem işi detay çizimi (sol-alt) (ASÜA TASUDOC0271031)⁵⁰, 1944 Rölöve raporunda yer alan direk başlığı ve tavanın bir kısmı (sağ-alt) (ASÜA TASUDOC0271004)

⁴⁸Akok, "Kastamonu'nun Kasaba Köyü'nde Candaroğlu Mahmud Bey Camii," 295.

⁴⁹Akok, "Kastamonu'nun Kasaba Köyü'nde Candaroğlu Mahmud Bey Camii," 297.

Görsel 21: Mahmut Bey Camii, ahşap direkler üzerine oturtulan iki katlı kadınlar mahfili ile hünkar mahfili (sol)
Kaynak: G. Gökgöz Gedik, 2023, 1944 Rölöve raporunda yer alan mahfil önü ve ilave kısım (sağ) (ASÜA TASUH2241002A1)

Görsel 22: Mahmut Bey Camii mihrap
Kaynak: G. Gökgöz Gedik, 2022

Yapı, ahşap bindirme tavanı ve ahşap konstrüksiyon üzerine kök boyaları ile nakşedilmiş kalem işleri ile ön plana çıkmaktadır (Görsel 23, Görsel 24). Kalem işlerinin iki farklı usta tarafından icra edildiği ve üst üste renklendirmeler bulunduğu, Akok'un raporunda belirtilmiştir⁵¹. Cami içerisinde yer alan ahşap sütunların sütun başları da ahşap oyma tekniği ile mukarnaslıdır.

⁵⁰Bu çalışmada Salt Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi (ASÜA)'nde yer alan görsel ve belgeler Salt Araştırma'dan alınan 10.01.2025 tarihli izin ile kullanılmıştır.

⁵¹Akok, "Kastamonu'nun Kasaba Köyü'nde Candaroğlu Mahmud Bey Camii," 299.

Görsel 23: Mahmut Bey Camii kalem işi detaylar (sol)

Kaynak: G. Gökgöz Gedik, 2024, 1944 Rölöve raporunda yer alan direk başlığı süsü (ASÜA TASUDOC0271039)

Görsel 24: Mahmut Bey Camii ahşap strüktür üzerine uygulanan kalem işi detaylar

Kaynak: G. Gökgöz Gedik, 2023

Camiye zaman içerisinde bazı müdahaleler yapılmıştır. Belgelerde rastlanan ilk onarımın 1852'de gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır⁵². Müdahaleler hakkında detaylı bilgiye, 1946 yılında cami üzerine çalışmalar yürüten Mahmut Akok'un yaptığı çizimler ve rölevo raporundan ulaşılmaktadır. Akok'un cephe çizimlerinde, minarenin formu ve plandaki yerinin günümüzdekinden farklı olduğu görülmektedir (Görsel 25). 1943 yılında depremle yıkılan minare, 1945 yılında onarılmıştır⁵³. Raporda, minarenin yapıya bağlanma tekniği ve minarede kullanılan malzemelerden kaynaklı özgün olmadığına dair bilgi mevcuttur⁵⁴. Gökoğlu, onarılan minarenin depremlerle kullanılmaz hale geldiğini ve kesme taştan yapılmış minare için yıkım kararı alındığını ifade etmektedir⁵⁵. Günümüzde, son cemaat yerinden girilen ve beden duvarının iç kısmında inşa edilen

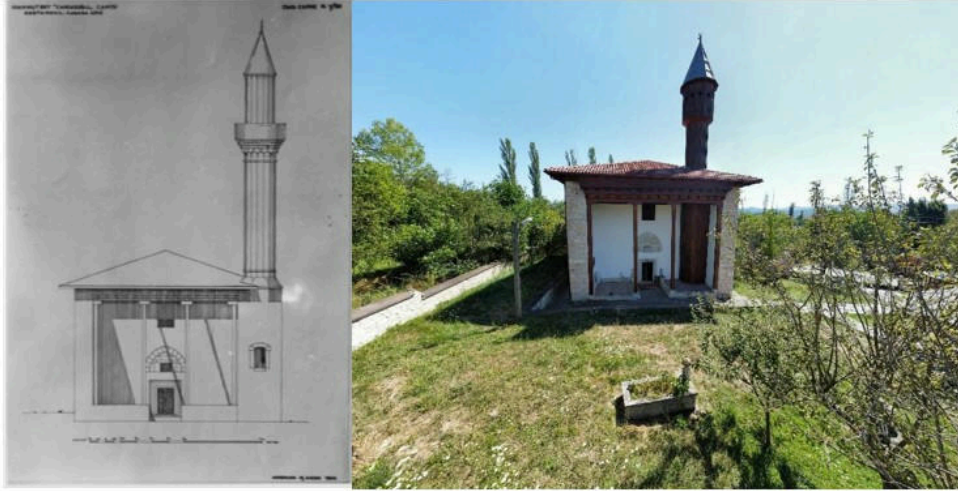
⁵²Özlem Yaylıoğlu, "Kastamonu Kasaba Köy Mahmud Bey Camii" (Yüksek Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2010), 17; Kılıç Yıldız, Bakırer ve Karakul, "Wooden Hypostyle Mosques of Medieval Anatolia," 662.

⁵³Yaylıoğlu, "Kastamonu Kasaba Köy Mahmud Bey Camii," 17.

⁵⁴Akok, "Kastamonu'nun Kasaba Köyü'nde Candaroğlu Mahmud Bey Camii," 294.

⁵⁵Gökoğlu, *Paflonya*, 200.

ahşap minarenin 1950 sonrası yapılan bir ek olduğu, benzer şekilde son cemaat yerinin zemin kaplamasının ahşap ve dört direğinin yuvarlak biçimli olduğu arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır⁵⁶ (Görsel 25). Günümüzde ise son cemaat yerindeki dikmeler kare kesitlidir. Ayrıca alan zemini kırmızı renkli taş kaplamadır.

Görsel 25: Kasaba Köyü Mahmut Bey Camii; esas cephe çizimi, minarenin özgün formu (sol) (ASÜA TASUDOC0271), cephe fotoğrafı, minarenin günümüz formu (sağ)
Kaynak: G. Gökgöz Gedik, 2022

Mevcut bozulma durumları, gözlem yolu ile tespit edilmiştir. Tavan strüktürü olan ahşap malzemede, kuru çürümeden kaynaklanan tozlaşma ve ayrılmalar gözlemlenmiştir. Ahşap üzerine işli kök boya bezemelerde pigment kaybı sebebiyle renklerin solduğu ve ahşaptaki kuru çürümeden dolayı boya dökülmeleri tespit edilmiştir. Kuzeydoğu dış beden duvarında kılcal çatlaklar mevcuttur. Mihrap alçı yüzeyinde kir tabaka birikmesi oluşmuştur. Harim içindeki ahşap dikmelerde uçma delikleri ve kılcal çatlaklar tespit edilmiştir.

Günümüzde caminin kadrolu bir imamı yoktur. Arşiv belgelerinde bölge, Nefs-i Kasaba Divanı olarak geçmektedir⁵⁷. Divanda en eski caminin Mahmut Bey Camii olması sebebi ile divan camisinin o olduğu düşünülmektedir. Günümüzde ise Kasaba Köyü'nde inşası 16.yüzyıla tarihlenen Saray Camii'nin kadrolu imamı bulunmaktadır. Mahmut Bey camii ise cuma ve bayram namazlarında divan geleneğini sürdürmek amacıyla kullanılmaktadır⁵⁸.

2.5. Mimari Koruma Üzerine Değerlendirmeler

Çalışmada, Beylikler Dönemi ile ilişkili dört cami gözlem yolu ile incelenmiştir. Arşiv kayıtlarından ve kullanıcılara yapılan sözlü görüşmelerden elde edilen bilgilerle, yapıların geçirdiği müdahaleler belirlenmiştir. Gözlem yoluyla yapıların maruz kaldığı bozulmalar tespit edilmiş ve bozulmaların sebepleri tartışılmıştır. Tarihî yapılarda bozulmalara sebep olan etmenler, çevresel (doğal) ve insan kaynaklı olarak ikiye ayrılmıştır **Tablo 1**. Yapının ilk yapılışından kaynaklanabilecek sebepler yapıların mimari değerlerini de etkilediği için kapsam dışı bırakılmıştır. Çevresel etmenler, afetler, güneşe maruz kalma, yağmur ve rüzgâr erozyonu, bitki lenme, mantar ve böcek oluşumu ile zemin koşulları olarak sınıflandırılırken; insan kaynaklı etmenler, terk edilme, vandalizm ve hatalı onarım olarak sınıflandırılmıştır.

⁵⁶Akok, "Kastamonu'nun Kasaba Köyü'nde Candaroğlu Mahmud Bey Camii," 295.

⁵⁷Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye Nezareti Vâridât Muhasebesi Defterleri Temettuât Defterleri (MLVRD.TMT.d...), 3784, 29 Zilhicce 1261 [29 Aralık 1845].

⁵⁸Kasaba Köyü Muhtarı A. M. ile yapılan sözlü görüşmeden elde edilen bilgidir (görüşme tarihi 5 Mayıs 2021 ve 20 Ağustos 2023).

Tablo 1: Kültür Varlığı Kastamonu Beylikler Dönemi Camilerinde Görülen Riskler ve Bozulma Durumları
Kaynak: G. Gökgöz Gedik, 2024

BOZULMAYA NEDEN OLAN ETKENLER	Gölköy Köyü Şeyh Ahmet Camii	Şeyh Köyü Akça-su Camii	Duruçay Köyü Halil Bey Camii	Kasaba Köyü Mahmut Bey Camii
ÇEVRESEL ETKENLER	Afet / Sel Deprem	✓		✓
	Rüzgâr ve Yağmur Kaynaklı Aşınma- Bozulma	✓	✓	✓
	Güneşe Maruz Kalma	✓	✓	✓
	Zemin Koşulları		✓	✓
	Bitkilenme			
İNSAN KAYNAKLI ETKENLER	Böcek ve Mantar Oluşumu	✓	✓	✓
	Vandalizm ve Hırsızlık		✓	✓
	Terk			✓
	Hatalı / Onarım	✓	✓	

Yapılarda, yağmur ve rüzgâr erozyonu sebebiyle derz boşalmaları ve yüzey kayıpları gözlemlenmiştir. Duruçay Köyü Halil Bey Camii'nin son cemaat yerinde kullanılan devşirme sütun başlıklarında, rüzgâr erozyonundan kaynaklanan aşınma ve parça kaybı mevcuttur (Görsel 26).

Görsel 26: Duruçay Köyü Halil Bey Camii Devşirme Sütun başında meydana gelen erozyon
Kaynak: G. Gökgöz Gedik, 2022

Ahşap malzemeler, organik bir yapıya sahip oldukları için yapım aşamasında yeterli kurutmanın yapılamaması veya zamanla uygulanan koruyucu katmanın aşınması durumunda böceklenmelere ve çürümelere maruz kalmaktadır. Mahmut Bey Camii'nin iç strüktürü, ahşap geçme tekniği ile yapılmış bir yapıdır. Caminin ahşap malzemelerinde uçma delikleri oluştuğu ve mantarlaşma kaynaklı kuru çürümeye maruz kaldığı tespit edilmiştir (Görsel 27).

Görsel 27: Kasaba Köyü Mahmut Bey Camii mahfil döşemede oluşmuş uçma delikleri (sol), cümle kapısı lentosunun maruz kaldığı uçma delikleri ve pigment kaybı (sağ)

Kaynak: G. Gökgöz Gedik, 2024

Yapıların yapıldığı zemin koşulları, yapıda birtakım bozulmalara sebep olmaktadır. Örneğin Duruçay Köyü Halil Bey Camii'nde, zeminden gelen nem etkisiyle duvar yüzeylerinde rutubet izleri oluşmuştur (Görsel 28).

Görsel 28: Duruçay Köyü Halil Bey Camii güneybatı cephesi

Kaynak: G. Gökgöz Gedik, 2022

Görsel 29: Gölköy Köyü Şeyh Ahmet Camii güneybatı cephesinde gözlemlenen rutubet-nem izi ve sıva dökülmeleri (sol); Kasaba Köyü Mahmut Bey Camii mahfil katı rabita tahtalarında gözlemlenen nem etkisi sonucu mantarlaşma (sağ)

Kaynak: G. Gökgöz Gedik, 2022

Kültür varlıklarında rutubet kaynaklı bozulmalar yalnızca zemin ile ilişkili değildir. Yağmur suyu da nem kaynaklı bozulmalara yol açmaktadır. Yağmur suyu, çatının aktarılmadığı ya da saçak ile beden duvarı arasında kaçak olduğu durumlarda, yapının içinde rutubet oluşumuna; rutubet ise ahşap malzemede çürümelere ve strüktürel zayıflama sonucu ahşap malzemenin dayanımını kaybederek parçalanmasına sebep olmaktadır (Görsel 27). Yapılarda tarihî süreç boyunca yapı oturumları, tektonik hareketlilik, zemin koşulları ve malzemelerin yıllar içinde uğradığı deformasyonlar sebebiyle beden duvarlarında ve ahşap kasa birleşim detaylarında kılcal çatlaklar oluşabilmektedir. Gölköy Köyü Şeyh Ahmet Camii'nin cümle kapısının ahşap lento çevresinde kılcal çatlaklar mevcuttur. Benzer şekilde, pencere kasalarının çevrelerinde de bu tip çatlaklara rastlanmıştır. Ahşap malzeme yüzeyine uygulanan bezemeler, ahşabın maruz kaldığı bozulmalar ile dökülmelere ve bütünsel bozulmalara sebep olabilmektedir (Görsel 30).

Görsel 30: Kasaba Köyü Mahmut Bey Camii'nin ahşap yüzeylerine uygulanan bezeme detaylarında meydana gelen bozulma durumları

Kaynak: G. Gökgöz Gedik, 2022

Yapılarda bozulmalara sebep olan başka bir etken de yanlış müdahaleler ve hatalı onarımlardır. Yapının korunması için mimari mirasın kullanım sürekliliği önem taşımaktadır. Tarihî yapılar, çeşitli risklerle karşı karşıya kalmakta ve bu riskler sonucunda bozulmalar ve yıkımlar meydana gelmektedir. Betonarme yapım tekniği ile müdahale edilmesi, çimento bazlı harçların kullanılması ve PVC malzeme ile pencere açıklıklarının değiştirilmesi gibi görece yeni malzeme ve tekniklerin bilinçsiz uygulanması, camilerin özgün değerlerine zarar vermektedir. Söz konusu dört camide görülen bozulma durumları ve sonradan yapılan müdahaleler, strongTablo 1 ve Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Kültür Varlığı Kastamonu Beylikler Dönemi Camilere Yapılan Müdahale Tablosu

Kaynak: G. Gökgöz Gedik, 2024

CAMİ	Yapı Strüktürü	MÜDAHALE BİÇİMİ				Mimari Öğeler
		Beden Duvarları Yüzeyine Yapılan Müdahale	Minare	Ek Yapı		
Gölköy Köyü Şeyh Ahmet Camii (M 1206 Öncesi)	Kuzeybatı beden duvarına sonradan yapılan açıklık	Sıva ve kaplama	Ek yapılmıştır	Giriş önü-iki kat	Pencere-PVC	
Şeyh Köyü Akça-su Camii (M 1308 Öncesi)	Yeniden yapım Kuzeybatı beden duvarına sonradan yapılan açıklık	Sıva ve kaplama	Yeniden yapım	Giriş önü-iki kat	Kapı-Ahşap	

CAMİ	MÜDAHALE BİÇİMİ				
	Yapı Strüktürü	Beden Duvarları Yüzeyine Yapılan Müdahale	Minare	Ek Yapı	Mimari Öğeler
Duruçay Köyü Halil Bey Camii (M 1363)	Güneybatı beden duvarı sonradan yapılan açıklık	Sıva ve kaplama-Rüzgârlık	Ek yapılmıştır	Güneybatı cephesine bitişik-iki kat	Pencere-PVC
Kasaba Köyü Mahmut Bey Camii (M 1366)	Yok	Yok	Yeniden yapım	Minare ⁵⁹	Kapı-Ahşap

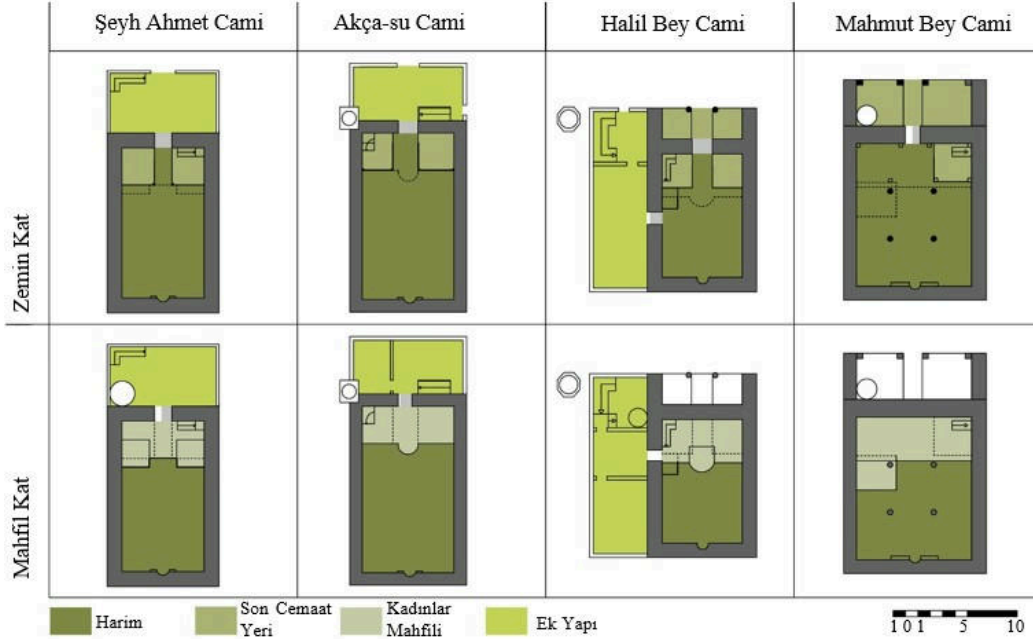
Kastamonu kırsalında engebeli coğrafyanın yanı sıra iç kesimlerde karasal iklimin hâkim olması, ulaşım zorluğu ve değişen konfor anlayışı, köy yerleşmelerinin boşalmasına sebep olan etkenlerdendir. Bir diğer etken ise 1980 sonrası tarım ve hayvancılık politikalarındaki değişikliklerdir. Bu sebeple üreten köy kimliğinin kaybolmaya başlaması, zaten birkaç haneden oluşan köylerin insansızlaşmasına yol açmıştır. Köylerdeki hane sayısının azalması cemaat sayını da etkilemektedir. Yapılan sözlü görüşmelerden elde edilen bilgilere göre Şeyh Köyü Akça-su Camii de cemaatsiz kalma riskiyle karşı karşıyadır⁶⁰. Akça-su Camii İmam hatibinin hâlâ görevde olması, yapının terk edilmesini engelleyen bir çözüm sunmaktadır. Fakat zamanla cemaati olmaması durumunda imam hatip kadrosu kapatılabilir. Kastamonu kırsalında, bu sorun yüzünden kullanılan cami sayısı oldukça fazladır.

Dört camiden Şeyh Ahmet Camii ile Halil Bey Camii'nin çevresinde yerleşim alanı kurulmuş olup yapıldığı dönemden günümüze kadar camilerin kullanımının devam ettiği görülmektedir. Akça-su Camii çevresinde ise iki hanelik bir yerleşim alanı oluşmuştur. Mahmut Bey Camii ise çevresinde yerleşim alanı olmasına rağmen, kadrolu imamının bulunmaması sebebi ile cami kullanımı yaz ve bahar aylarına denk gelen bayram ve Cuma namazları ile sınırlanmıştır.

Mahmut Bey Camii hariç, zaman içinde her camiye ek yapılar inşa edilmiştir (Görsel 31). Bu durum, özgün beden duvarında yeni açıklık açılmasına veya var olan açıklıkların kapatılmasına yol açmıştır. Tarihî yapıların günümüz çağdaş koşullarına uyarlanması ve ek yapılarla genişletilmesi mümkündür. Ancak incelenen camilerde, yapının özgün durumuna zarar verebilecek bazı kararlar alınmış ve bu durum camilerin mimari ile belge değerlerini etkilemiştir. Halil Bey Camii'nin son cemaat yerine yapılan müdahale bu duruma bir örnek oluşturmaktadır. Kullanım kolaylığı ve rüzgârın kesilmesi gibi sebeplerle, ahşap görümlü PVC malzeme ile korint başlıklı yivli sütunların arası kapatılmış ve son cemaat yerinin algılanabilirliği azalmıştır.

⁵⁹1950 yılından sonra yapılan ve günümüze ulaşmış minare dönem ekidir.

⁶⁰Şeyh Köyü, Akça-su Cami cemaatinden H. A ve cami imamı K. K. ile yapılan sözlü görüşmeden elde edilen bilgidir (görüşme tarihi 06.05.2024).

Görsel 31: İncelenen Camilerin Plan Kurguları ve Ek Yapıların Konumu

Kaynak: G. Gökğöz Gedik, 2024)

Halil Bey Camii 1982, Mahmut Bey Camii 1988/2006 ve Şeyh Ahmet Camii 2015 yılında tescil altına alınmıştır. Öte yandan, saha çalışmaları sürecinde Halil Bey Camii imamı ve muhtarı ile yapılan görüşmelerde, yapının tescil altında olmasıyla ilgili bilgi eksikliği olduğu anlaşılmıştır. Bu durum, camide yetkili çalışanlar ile idare arasında bilgi akışındaki eksikliği göstermekte ve yapıların korunması için sorun teşkil etmektedir. Bilgi akışındaki aksaklık ya da tescil işleminin yapılmaması, yapının onarımlarını köy halkına bırakmaktadır. Düşük bütçe ile hızlı çözüm arayışına yönelen köy halkı için kullanım değerinin öne çıktığı bir ortam yaratmaktadır.

Erken dönemde belge ve mimari değeri anlaşılan Mahmut Bey Camii dışında, incelenen üç caminin beden duvarları, çimento sıva üzerine boyalıdır. Çevresel etkiler ile taşlar arasındaki harç boşalmasını önlemek amacıyla yapılan bu müdahale yöntemi, taşın doğal yapısına zarar vererek dayanımını azaltmaktadır. Yapı içerisinde, ahşap malzemenin böceklenme ve çürümeye karşı korunması amacıyla boyandığı görülmektedir. Bu durum, mahfil alınlıklarında ve tavan göbeklerinde bulunan bezemelerin kaybolmasına sebep olmaktadır.

Cami yapılarının maruz kaldığı diğer dış etmenler ise tarihî süreçte malzeme yıpranmasına bağlı bozulmalar, atmosferik olaylar ve doğal afetlerdir. Bu risk faktörleri gerçekleştiğinde, uzman görüşü çerçevesinde doğru müdahale yöntemlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Ancak, 20. yüzyılın ilk yarısında deprem sonucu beden duvarı yıkılan Akça-su Camii'ni yaptıran hayırsever, minareyi Hicaz bölgesinden bir minareye benzer şekilde inşa ettirmiştir. Bu şekilde, yapıya sonradan eklenen bir minare dahi caminin özgünlüğünü etkilemektedir.

Koruma yaklaşımında bilinçli müdahale ve uzman görüşü, özgün mimari değere sahip yapıların tescil altında korunması açısından önemlidir. Yapıların belgelenmesi ve mimarlık tarihi bağlamında değerlendirilmesi gereklidir. Ancak, bu süreç bütüncül bir koruma yaklaşımına tek başına çözüm sunmamaktadır. Kullanıcıların, kültür varlıklarının korunmasına ve mimari mirasın değerlerine yönelik bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

Sonuç

Çobanoğlu Beyliği Dönemi'nde yapılan camiler, zaviye özelliği de taşıyan yapılar olup bir iskân politikası ve güvenli bölge oluşturmayı amaçlamıştır⁶¹. Gölköy Köyü Şeyh Ahmet Camii bu özellikte bir camidir. Kuban, çalışmasında Selçuklu Dönemi zaviye yapılarının temel amaçlarının İslam'ı yaymak ve güvenli çevre oluşturmak olduğunu ancak ortak bir mimari benzerliklerinin bulunmadığını ifade etmektedir⁶². Candaroğlu Beyliği Dönemi'ne tarihlenen ve çalışma kapsamında incelenen kırsalda inşa edilen camilerin birer saray yapısı olduğu iddia edilmektedir (Görsel 11, Görsel 19). Yapılarla ilgili tarihî araştırmalar için arkeolojik verilere dayanan araştırmaların yapılması planlanmalıdır. Kitabe kayıtlarına göre, Mahmut Bey Camii, Candaroğlu Beyliği sultanının kardeşi olan komutan Mahmut Bey tarafından yaptırılmıştır. Aynı şekilde, Halil Bey Camii de Candaroğlu Beyliği'ne bağlı bir komutan olan Halil Bey tarafından inşa ettirilmiştir. İncelenen dört cami, Osmanlı Dönemi'nde birkaç köye hizmet eden, ortak bir sosyal ve kültürel alan oluşturan divan/cuma camii olarak kullanılmıştır.

Yapıların korunmaya değer ölçütleri, mimari, tarihî, belge, kullanım, ruhani ve estetik değer olarak tanımlanabilir⁶³. Tüm bu değerlerin geleceğe aktarılması gerekmektedir. Koruma sorunları değerlendirildiğinde, kültür varlıklarının maruz kaldığı temel sorunlar şu şekilde sıralanabilir: Bütüncül bir koruma planına sahip olmamaları, çevresel ve insan kaynaklı bozulmalara maruz kalmaları ve müdahale yöntemlerinin bilinçsizce gerçekleştirilmesi. Bütüncül koruma yaklaşımında, yerel yönetimin, camiden sorumlu çalışanların ve köy halkının koruma farkındalığının artması önemli bir faktördür. Cami sorumlusu olan imam hatiplerin ve köy halkının kültürel miras bağlamında bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

Kırsal mimari mirasın korunması için başta yerli halk olmak üzere devlet kurumları, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, alanında uzman kişiler ve meslek odaları gibi paydaşların ortak bir projede buluşarak katılımcı bir koruma yaklaşımı oluşturmaları gerekmektedir⁶⁴. Somut olmayan mimari mirasın korunması gerektiği alanlarda, yerel yönetimlerin ve devlet kurumlarının topluluklara, gruplara ve bireylere ulaşma olanakları ile sivil toplum kuruluşlarıyla ortak faaliyetler yürütme deneyimleri, kültürel mirasın koruma açısından önemlidir. Bu sebeple söz konusu camilerin korunmasından sorumlu paydaşlar, meslek odaları, sivil toplum kuruluşları, kullanıcılar ve yerel halk ile somut ve somut olmayan kültürel mirasın korunmasında bütüncül bir koruma yaklaşımı geliştirmelidir. Bu amaçla, bakanlıklar seviyesinden başlayarak köy temsilcilerine kadar olan hiyerarşide resmî kurumlar, envanter, belgeleme ve arşiv çalışmalarının yanı sıra eğitim, farkındalık çalışmaları, basın ve sosyal medya gibi araçların kullanımında etkin rol oynamalıdır⁶⁵.

Camilere, fiziksel çevre koşullarına karşı çağdaş donatılarla müdahale edilebilmektedir. Mimari ve tarihî değeri yüksek olan söz konusu divan camileri için yapısal (güçlendirme, havalandırma, ısıtma, aydınlatma vb.) değerlendirmelerin yapılması gereklidir. Bu tür müdahaleler için kapsamlı analizler yapılmalıdır. Örneğin, Kasaba Köyü Mahmut Bey Camii cemaati ile yapılan görüşmelerde, divan geleneği kapsamında cuma ve bayram namazlarının divana bağlı köylerde yaşayanlarla toplu olarak kılınmasının bahar ve yaz aylarında devam ettirildiği ifade edilmiştir. Ancak camiye müdahale edilmediği için kış aylarında ısınma probleminin

⁶¹Yakupoglu, *Kuzeybatı Anadolunun Sosyo Ekonomik Tarihi (Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu) XIII-XV. Yüzyıllar*, 539.

⁶²Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, 221.

⁶³"ICOMOS Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi 2013," ICOMOS Türkiye, erişim 10 Temmuz 2024, https://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0784192001542192602.pdf

⁶⁴"Tlaxcala Declaration on the Revitalization of Small Settlements," ICOMOS, erişim 10 Temmuz 2024, <https://www.icomos.org/en/charters-and-other-doctrinal-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-> , <https://www.icomos.org/en/charters-and-other-doctrinal-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/385-tlaxcala-declaration-on-the-revitalization-of-small-settlements>); ([land-standards/385-tlaxcala-declaration-on-the-revitalization-of-small-settlements](https://www.icomos.org/en/charters-and-other-doctrinal-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/385-tlaxcala-declaration-on-the-revitalization-of-small-settlements)); "Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü," ICOMOS, erişim 10 Temmuz 2024; "Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi."

⁶⁵Özden Karakul ve Tuna Yıldız, *The Role Of Local Governments In The Conservation Of Cultural Heritage* (İstanbul: UCLG-MEW, 2020), 17-27.

çözülemediği belirtilmiştir⁶⁶. Yangın riskinin bulunduğu caminin koruma planlaması için kapsamlı bir rehber hazırlanması önemlidir.

Son olarak, 2023 yılı itibarıyla UNESCO Miras Listesi'nde yer alan Mahmut Bey Camii için planlanan koruma yaklaşımları, söz konusu diğer camiler ve çevresinde gelişen kırsal mimari mirası da kapsamalıdır. Kültür varlığı olan camilerin somut ve somut olmayan değerlerinin birlikte korunacağı kapsamlı ve katılımcı koruma çalışmaları planlanmalıdır.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Bu çalışma, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından 222K339 Numaralı proje ile desteklenmiştir.
Teşekkür	Projeye verdiği destekten ötürü TÜBİTAK'a teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca Salt Araştırma yetkililerine, Murat Karasalihoğlu'na ve Nevzat Avşaroğlu'na fotoğrafların kullanımına izin verdikleri için teşekkür ederiz.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	This study was supported by the Scientific and Technological Research Council of Türkiye (TÜBİTAK) with project number 222K339.
Acknowledgement	This study was supported by the Scientific and Technological Research Council of Türkiye (TÜBİTAK) with project number 222K339.

Yazar Bilgileri Author Details	Gökçen Gökgöz Gedik ¹ Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, Kocaeli, Türkiye 0000-0002-6595-3457 gokcengokgoz@kastamonu.edu.tr
	Emre Kishalı (Doç. Dr.) ² Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Kocaeli, Türkiye 0000-0002-1740-5042 emre.kishali@kocaeli.edu.tr
	Nurdan Kuban Orcan (Doç. Dr.) ³ Marmara Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye 0000-0003-1928-9951 nurdan.kuban@marmara.edu.tr

Kaynakça | References

- Ahunbay, Zeynep. "Kırsal Peyzajın Korunması ile İlgili İlkeler." *Kırsal Mimari Miras Sempozyumu Bildiri Özetleri 26-27 Nisan 2019*. Eskişehir: Eskişehir Teknik Üniversitesi Yayınları. Ed. Betül Ekimci. 2019, 1-2
- Akok, Mahmut. "Kastamonu'nun Kasaba Köyü'nde Candaroğlu Mahmud Bey Camii." *Bellekten* 10 (1946): 293-301
- Bilici, Z. Kenan. "Kastamonu'da Türk Devri Mimarisi ve Şehir Dokusunun Gelişimi (18.Yüzyıl Sonuna Kadar)." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1991
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C..EV..), 456-23060, 17 Rabiulevvel 1176 [6 Ekim 1762]
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye Nezareti Vâridât Muhasebesi Defterleri Temettuât Defterleri (ML.VRD.TMT.d...), 3782, 29 Zilhicce 1261 [3 Ekim 1842]

⁶⁶Kasaba Köyü Muhtarı, Saray Camiinin İmamı ve cemaat ile yapılan sözlü görüşmeden elde edilen bilgidir (görüşme tarihi 5 Mayıs 2021 ve 20 Ağustos 2023).

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye Nezareti Vâridât Muhasebesi Defterleri Temettuât Defterleri (ML.VRD.TMT.d...), 3784, 29 Zilhicce 1261 [3 Ekim 1842]
- ÇEKÜL. *Anadolu'da Kırsal Mimarlık*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, Tarihi Kentler Birliği ve ÇEKÜL Vakfı, 2012.
- ÇEKÜL. *Kırsal Mirasın İzinde. Çekül Kırsal Miras Programı*. İstanbul: ÇEKÜL Vakfı, Mayıs 2020.
- Çiftçi, Fazıl. *Kastamonu Camileri- Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler I*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, 1995
- Durukan, Aynur. "Beylikler Dönemi Kültür Ortamından Bir Kesit." *Turkish Studies* 10 (2014): 391-502, <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7730>
- Durukan, Aynur. "Duruçay (Kemah) Köyü Halil Bey Camii." *Yeni Adam* 935 (1983):15-18
- Eres, Zeynep. "Türkiye'de Geleneksel Köy Mimarisini Koruma Korumalıkları." *Ege Mimarlık* 92 (2016): 8-12
- Eyüpgiller, Kemal Kutgün. *Bir Kent Tarihi Kastamonu* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1999)
- Gökoğlu, Ahmet. *Paflogonya*. Kastamonu: Doğrusöz Matbası, 1952
- Güler, Koray. "Kırsal Peyzajları Hatırla(t)mak: 2019 Yılı ICOMOS Anıtlar ve Sitler Günü Türkiye Etkinlikleri." *Mimarlık* 408 (2020): 16-18
- Güler, Koray. "Türkiye'de Nüfusunu Yitiren Kırsal Yerleşimlerin Korunması İçin Bir Yöntem Önerisi: Ödemiş-Lübbey Köyü Örneği." Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2016
- ICOMOS-IFLA. "Principles Concerning Rural Landscapes as Heritage." Erişim 12 Temmuz 2024. https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/GA2017_6-3-1_RuralLandscapesPrinciples_EN_adopted-15122017.pdf
- ICOMOS. "Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü." Erişim 10 Temmuz 2024. https://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0464062001536913566.pdf
- ICOMOS. "Tlaxcala Declaration on the Revitalization of Small Settlements." Erişim 20 Temmuz 2024. <https://www.icomos.org/en/charters-and-other-doctrinal-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/385-tlaxcala-declaration-on-the-revitalization-of-small-settlement>
- ICOMOS. "Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi." Erişim 10 Temmuz 2024. https://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0784192001542192602.pdf
- ICOMOS. "Venedik Tüzüğü 1964." Erişim 12 Temmuz 2023. https://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0243603001536681730.pdf
- Karakul, Özlem ve Tuna Yıldız. *The Role of Local Governments in The Conservation of Cultural Heritage*. İstanbul: UCLG-MEW, 2020
- Karasalihoğlu, Murat. "Prehistorik Çağlardan Doğu Roma Dönemi Sonuna Kadar Kastamonu Kentinin Kültürel Tabakalaşması." *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi* 10 (2020): 281-300, DOI: 10.13114/MJH.2020.532
- Karasalihoğlu, Murat. *Kastamonu'nun Tarih Kitabı; Paflogon'dan Candar'a*. İstanbul: Cinius Yayınları, 2022
- Kılıç Yıldız, Şule, Ömür Bakırer ve Özlem Karakul. "Wooden Hypostyle Mosques of Medieval Anatolia," *UNESCO World Heritage in Türkiye*. Ed. Nevra Ertürk Güngör ve Özlem Karakul. Ankara: Turkish National Commission for UNESCO, 2023, 623-665
- Kuban, Doğan. *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008
- Kut Görgün, Esra ve Neriman Yörür. "Kırsal Yerleşmelerde Özgün Dokunun Korunmasında Bir Araç Olarak Köy Tasarım Rehberleri: Ödemiş Bademli Örneği." *TÜBA-KED* 17 (2018): 25-47
- National Geographic Education. "Landscape." Erişim 12 Temmuz 2024. <https://education.nationalgeographic.org/resource/landscape>
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Zaviyeler (Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)." *Vakıflar Dergisi* 12 (1978): 247-269
- Öğdül, Hürriyet ve İnci Olgun. "Köylerin Kırsal Kimliğinin Korunmasında Yeni Bir Araç: Köy Tasarım Rehberi." *Güney Mimarlık* 19 (2015): 22-27
- Rapoport, Amos. "Defining Vernacular Design." *Vernacular Architecture: Paradigms of Environmental Response*. Ed. Mete Turan. İngiltere: Avebury, 1990
- Rudofsky, Bernard. *Architecture Without Architects: An Introduction to Non-pedigreed Architecture*. New York: Doubleday&Company, 1964
- Salt Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi (ASÜA). Mahmut Akok'un Kastamonu Kasaba Köyü (Candaroğlu) Mahmut Bey Camii'ne ait çizimleri (TASUDOC0271, TASUDOC0271004, TASUDOC0271031, TASUDOC0271039). <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/8465>
- Salt Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi (ASÜA). Mahmut Akok'un Kastamonu Kasaba Köyü (Candaroğlu) Mahmut Bey Camii'ne ait çizimleri (TASUH2241002A1). <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/9122>
- Serin, Nezahat. "Selçuklu ve Beylikler Dönemi Kastamonu Camileri." Yüksek Lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2018
- Tunçbilek, Necdet. *Türkiye İskan Coğrafyası:Kır İskânı, Köy Altı İskan Şekilleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü, 1967
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. "2.2 İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Cami Sayısı." Erişim 1 Mart 2024. <https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/sayfa/57/istatistikle>
- UNESCO. "World Heritage Convention Internet Site." Erişim 09 Temmuz 2024. <https://uis.unesco.org/en/glossar>

- UNESCO. *CCBP: Caribbean Capacity Building Programme for World Heritage, Module 6: Natural Heritage Management*. Havana: Exclusivas Latinoamericanas ELA, S.L., 2004. Erişim 14 Temmuz 2024. <https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-475-21.pdf>
- Yakupoğlu, Cevdet. *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi (Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu) XIII-XV. Yüzyıllar*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2009
- Yaman, Talat Mümtaz. *Kastamonu Tarihi*. İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1935
- Yaylıcıoğlu, Özlem. *Kastamonu Kasaba Köy Mahmud Bey Camii*. Yüksek Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2010
- Yiğit, İlker. "Divan." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ek-1. cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020, 333-334
- Yücel, Yaşar. *Anadolu Beylikleri hakkında Araştırmalar I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991
- Yükçü, Süleyman, Nur Fidancı ve Umut Soysal. "Osmanlı Devleti'nde Temettuat Defterleri'nin Önemi ve Vergisel Açıdan Değerlendirilmesi: Tire Kazası Örneği." *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7 (2014): 170-199.

